

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРУУ АКАДЕМИЯСЫ

Диссертациялык кенеш Д.13.11.022

Кол жазма укугунда
УДК 37.01 (371.261)

ТАГАЕВА ГУЛЬМИРА САРЫГУЛОВНА

**ОКУТУУ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДИН
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРЫНДА ОРУС ТИЛИ БОЮНЧА ОКУУ
ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛООНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**Адистиги 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана
методикасы (орус тили)**

**педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип
алуу боюнча диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин башталгыч мектебинде орус жана кыргыз тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасында аткарылды

Илимий консультант: Добаев Кыргызбай Душенбекович,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор, Кыргыз билим беруу
академиясынын ага илимий кызматкери

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор

педагогика илимдеринин доктору, профессор

Жетектөөчү мекеме: К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин Орус тили жана адабияты кафедрасы, дареги: Каракол ш., көчө.

Диссертациялык ишти коргоо 2022-жылдын __ _____ саат 13.00 И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы Д 13.15.522 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт: Бишкек ш, 10-мкр., Саманчина көч., 10 а. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын zoom-webinarдагы идентификациялык коду **798 3958 5497 код доступа 123**

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз университетинин (720026, Бишкек ш., Разаков көч., 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (720023, Бишкек ш., Эркиндик проспекти, 25) илимий китепканасынан жана диссертациялык кеңештин сайтынан жана <http://arabaev.kg/do.kg>. сайтынан таанышууга болот

Автореферат 2022-жылдын ..... таркатылды.

**Диссертациялык кеештин окумуштуу катчысы,
п.и.к., доцент**

Омурбаева Д.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Глобалдашуу доорунда жеке жана коомдук көйгөйлөр жалпы адамзаттык көйгөйгө айланып, билим берүү тутуму коомдук өнүгүүнүн локомотиви болуусу зарыл. Ушуга байланыштуу билим берүү системасын, анын ичинде баалоо системасын тез арада модернизациялоо керек.

Жалпы орто билим берүүнү модернизациялоо үчүн билим берүүнүн максатын, жаңы мамилелерди жана методдорду аныктоо боюнча изилдөө жүргүзүлүп, билим берүүнүн сапатын баалоонун жаңы системалары сунушталууда.

КРнын Билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын аныктаган ченемдик документтерде билим берүү коомдук өнүгүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп калганы белгиленет. Кыргыз Республикасы ата мекендик билим берүүнүн мыкты салттарына жана эл аралык тажрыйбага таянуу менен улуттук билим берүү системасын модернизациялоодо¹.

Кыргызстандын билим берүүсүнүн жаңы стандарттарын киргизүү окуучулардын окуу жетишкендиктерин (ООЖ) баалоонун жаңы системасын иштеп чыгууну талап кылат.

КРнын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын 16-беренесине ылайык башталгыч мектептин миссиясы «...баланын инсандыгын калыптандыруу, анын интеллектуалдык жөндөмдөрүн өнүктүрүү, окуп жаткан тилде эсептөө, окуу жана жазуу көндүмдөрүн, ошондой эле мамлекеттик жана расмий тилдерде баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу» деп аныкталат.²

Мектептеги баалоо системасын талдоо көрсөткөндөй, билим берүүдө компетенттүүлүк мамилеге өтүү билим берүүнүн максаттарын, окуучуларда түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу зарылдыгын, аларды болочок жашоого даярдоо окутуунун методикасын жакшыртууга жана жалпысынан билим берүүнүн сапатын жогорулатууга багытталган билим берүүнүн жаңы стратегиясын түзүүнү шарттайт. Бирок, ООЖ баалоо боюнча эл аралык жана улуттук изилдөөлөрдүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, биздин балдар азыркы жашоонун реалдуулугуна жетиштүү даяр эмес, бул биздин республикабыздагы билим берүү системасы, анын ичинде баалоо системасы азыркы учурдун чакырыктарына азырынча жооп бербей тургандыгын көрсөтүп турат. Биздин балдар көпчүлүк учурда алган билимин иш жүзүндө колдонууга даяр эместигин көрсөтүшөт.

Билим берүү процесстерин глобалдаштыруу ата мекендик мектептин мыкты салттарынан баш тартпастан, жеке жана практикалык багытты күчөтүүнү, окутуунун өнүктүрүүчү жана чыгармачыл мүнөзүн жогорулатууну

---

¹ «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике» 2012 года за № 201 (В редакции постановлений Правительства КР от 1 июля 2013 года № 395 от 2 марта 2016 года № 100, 4 июня 2018 года № 270).

² Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 30 апреля 2003 года № 92. С.15. В кн. Настольная книга работника образования КР. – Бишкек, 2015.

талап кылат. Мунун баары окутуунун натыйжаларын, стандарттарды, программаларды жана талаптарды кайра карап чыгуу, ошондой эле теориялык жактан негизделген баалоо системасын иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат.

2012-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында төмөнкүлөр белгиленген: «жалпы билим берүү мектебинин деңгээлинде көйгөйлөрдүн бүтүндөй комплексин чечүү керек. Мектептеги билим берүүнүн мазмунун кайра карап чыгууга, жаңы муундагы предметтик стандарттарды киргизүүгө басым жасоо зарыл...»³.

Бул стратегияны ишке ашыруу максатында КР Өкмөтү 2014-жылдын 21-июнундагы № 403-Токтомун кабыл алды, ал Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын бекитти, анын артыкчылыктуу бөлүмдөрүнүн бири болуп «баалоо» эсептелет. 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясына ылайык, «билим берүү – дүйнөдөгү коомдук өнүгүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири. Адамдык капиталды түзүү жана инсандын жана коомдун пайдасына адамдык потенциалды ишке ашыруу натыйжага багытталган билим берүү системасын курууда мамлекеттин өзгөчө жоопкерчилигин билдирет».⁴

Билим берүү системасынын натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчү болуп өлкөнүн саясий, экономикалык жана социалдык-маданий заказына ылайык келген түйүндүү компетенттүүлүктөргө ээ болгон бүтүрүүчү эсептелет.

Окутуунун натыйжасы – окуучулардын келечекте инсандын ийгилигине таасир эте турган түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдү өздөштүрүүсү.

2014-жылдан 2019-жылга чейин мектептик билим берүүнүн жаңы мазмунуна өтүүсү менен Кыргызстанда компетенттүүлүк негизде 1-класстан 11-класска чейин «натыйжага» багытталган предметтик стандарттар иштелип чыккан. Кыргыз билим берүү академиясында окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун теориясы жана практикасы лабораториясы түзүлгөн.

ООЖин баалоо билим берүү системасында маанилүү орунду ээлейт жана билим берүүнүн сапатын жогорулатууга таасир этет. Башталгыч мектептин ООЖин баалоо билим берүү системасынын замандын талаптарына жана приоритеттерге жооп бериши керек. Билим берүү процессинде ООЖин баалоого карата болгон мамилелерди да өзгөртүү керек: эгерде ушул кезге чейин балдардын жетишкендиктерин баалоодо мугалим билим, билгичтик, көндүмдөрдөрдүн калыптанышына басым жасаса, бүгүнкү күндө ал түйүндүү жана предметтик компетенцияларга ээ инсанды калыптандырышы зарыл. Муну менен катар мугалим объективдүү баалоо иш-аракеттерин өнүктүрүүгө жетишсиз көңүл бурган, бул билим берүүнүн натыйжасына терс таасирин тийгизет. Көптөгөн педагогикалык жана психологиялык изилдөөлөрдө

³ Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2012-2020 годы.

⁴ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года.

ООЖин баалоо билим берүү стандартына жана окуу программасына ылайык келген билимди өлчөөгө багытталган окуу ишмердүүлүгүнүн зарыл компоненти катары каралат (Ш.А. Амонашвили [11, 1980], Б.Г. Ананьев [15, 1980], И. Б. Бекбоев [33, 2011], Л.И. Божович, К. [42, 1995] Д. Добаев [88, 2020], С.К. Калдыбаев [117, 2001], А. М. Мамытов [170, 2011], М.Х. Манликова [175, 2017], В.Ю. Переверзев [217, 2005], Э.А. Супатаева [252, 2015], В.Ф. Шаталов [322, 1980] ж.б.).

ООЖин баалоо көйгөйү өнүктүрүүчү окутуунун тутумундагы көзөмөлгө арналган бир катар диссертацияларда каралган (И.В. Гладкая [75, 1996]); заманбап мектепте окуучулардын жеке жетишкендиктерин көзөмөлдөө жана баалоону талдоого (Е.В. Луцай [160, 2001]); окуу ишмердүүлүгүнүн ийгилигин баалоо (Н.А. Курдюкова [143, 1997]); критерийлерге багытталган педагогикалык тестирилөө процессин моделдөө (В.Ю. Переверзев [215, 2000]), билим берүүдө адаптацияланган тестирилөөнүн теориялык-методикалык жана технологиялык негиздери (М.Б. Чельшкова [319, 2001]) ж.б.

Кыргызстанда акыркы жылдары С. К. Калдыбаев тарабынан педагогикалык өлчөөлөрдүн теориясы жана практикасы изилденди [117, 2001], ЖОЖдо окутуунун модулдук-рейтингдик технологиясынын теориясы жана практикасы (орус тилинин практикалык курсунун материалында) – Н.А. Ахметова изилдеди [20, 2001], З.Б. Чатоева орус тилинин практикалык курсунда тесттерди иштеп чыгуунун жана колдонуунун педагогикалык негиздерин изилдеген [318, 2013], тилдик эмес адистиктердин студенттеринин орус тили боюнча окуу жетишкендиктеринин мониторингинин лингводирикалык негиздери Супатаева Э.А. тарабынан изилденди [252, 2015], портфолио технологиясы аркылуу келечектеги мугалимдердин окуу жетишкендиктерин баалоонун дидактикалык негиздери Байтуголова Ж.А. тарабынан каралган [23, 2016], мектепте колдонуу үчүн он баллдык баалоо шкаласы Ниязова А.М. тарабынан сунушталган [199, 2018].

Ал эми башталгыч мектеп окуучуларынын орус тили боюнча окуу ишмердүүлүгүн баалоо маселеси жетиштүү изилденген эмес. Окумуштуулардын бул маселе кызыктар болгонуна карабастан, билим берүүнүн жаңы стандартын киргизүү шартында окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык негиздери дагы эле изилдене элек.

Батыш өлкөлөрүндө ООЖин баалоо боюнча бай материал топтолгон. Кыргызстанда баалоо көйгөйлөрү ХХ кылымдын 90-жылдарында изилдене баштаган. Изилдөөлөрдүн натыйжасында илимий-педагогикалык ишмердүүлүктүн системасындагы педагогикалык өлчөөлөрдүн орду аныкталган, С. К. Калдыбаевдин доктордук диссертациясында педагогикалык өлчөөлөрдүн теориясы жана практикасы баяндалган⁵, мында ал мамлекеттик стандартты ченөө көйгөйүн иликтөөнү жана аны өлчөө каражаттарын иштеп чыгууну, педагогикалык өлчөөлөрдүн ыктымалдык моделдерин колдонуу менен тест формасында тапшырмаларды түзүүнү жана кеңири сыноодон өткөрүүнү сунуш кылат.

⁵ Калдыбаев С.К. Теория и практика педагогических измерений [Текст]: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01 / С.К. Калдыбаев – Бишкек, 2001. – 387 с.

Кыргызстанда бүгүнкү күнгө чейин салттуу баалоо системасы үстөмдүк кылып келет, анда окуучулардын ой-пикирлери эске алынбайт, ООЖин баалоонун так критерийлери жок. Бул көйгөйдү чечүүдө төмөнкүдөй карама-каршылыктар кездешет:

1) окуучулардын окуу жетишкендиктерин жана компетенттүүлүгүн адекваттуу баалоо милдети менен аларды диагностиканын жана баалоонун салттуу ыкмалары менен өлчөй албоонун ортосунда;

2) билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу боюнча коомдун суроо-талаптары менен башталгыч мектептин ООЖин баалоо боюнча илимий негизделген стандартташтырылган инструменттердин иштелип чыкпагандыгынын ортосунда;

3) өлчөөнүн стандартташтырылган инструментарийлеринин мүмкүнчүлүктөрү менен баалоо системасына инновациялык маалыматтык технологияларды киргизүүнүн практикалык абалынын ортосунда.

Жогорудагы карама-каршылыктарды чечүү **изилдөө көйгөйүн** аныктайт: башталгыч класстардын ООЖин баалоо модели жана мазмуну.

Бул көйгөйдүн актуалдуулугу жана жетишсиз изилдениши изилдөө темасын тандоону аныктады: **«Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында орус тили боюнча окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык негиздери».**

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) менен байланышы. Бул көйгөйдү изилдөөнүн жана ООЖин баалоонун моделин компетенттүүлүк негизде иштеп чыгуунун зарылдыгы Кыргыз Республикасында билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун, эл аралык билим берүү мейкиндигине интеграциялоонун маанилүүлүгү менен шартталган. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз билим берүү академиясынын билим берүүдөгү тажрыйбаларды жана инновацияларды баалоо лабораториясынын тематикалык планы менен байланышкан жана И. Арабаев атындагы КМУнун башталгыч мектепте орус жана кыргыз тилдерин окутуу технологиясы кафедрасында аткарылган.

Изилдөөнүн максаты: теориялык изилдөөлөрдүн негизинде билим берүүнүн компетенттүүлүк парадигмасына өтүү шартында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектепте орус тили сабагында башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун моделин иштеп чыгуу.

Көйгөйгө ылайык, илимий иштин максаты төмөнкү **изилдөө милдеттерин** аныктады:

1. Бул маселе боюнча илимий жана теориялык адабияттарды талдоо жана башталгыч мектептин ООЖин баалоонун учурдагы абалын мүнөздөө.

2. Башталгыч мектепте орус тилин окутуу методикасына ретроспективдүү талдоо жүргүзүү, “окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо” түшүнүгүнүн маңызын жана мазмунун тактоо жана илимий изилдөө методдорун негиздөө.

3. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн башталгыч мектептин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун стандартташтырылган инструментарийин жана теориялык моделин иштеп чыгуу.

4. Эксперименталдык жактан башталгыч класстарда экинчи тил катары орус тилин окутуу боюнча окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык моделдин натыйжалуулугун текшерүү жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- башталгыч мектептин ООЖин баалоонун учурдагы абалына мүнөздөмө берилди;

- башталгыч мектепте орус тилин окутуунун методикасына ретроспективдүү талдоо жүргүзүлдү, “окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо” түшүнүгүнүн маңызы жана мазмуну такталды жана илимий изилдөө методдору негизделди;

- Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн башталгыч мектептин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун стандартташтырылган инструментарийи жана теориялык модели иштелип чыкты;

- педагогикалык эксперимент жолу менен окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектепте орус тили сабагында башталгыч класстардын ООЖин баалоонун иштелип чыккан теориялык моделинин натыйжалуулугу текшерилди.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун стандартташтырылган инструментарийи түзүлгөндүгүндө; окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектепте орус тили сабагында башталгыч класстардын ООЖин баалоонун модели сунушталып, сыноодон өткөрүлгөндүгүндө. Диссертациянын жыйынтыктарын жана корутундуларын психологиялык-педагогикалык сабактардын окутуучулары, методисттер жана башталгыч класстардын мугалимдери колдоно алышат.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Педагогикалык өлчөөлөрдүн калыптануу жана өнүгүү тарыхы (пайда болушу, тесттердин илимий методун түзүү, ООЖин баалоодо компьютердик технологияны колдонуу) ишенимдүү жана объективдүү баалоонун зарылдыгын тастыктайт.
2. ООЖин баалоо процесси – бул адекваттуу баалоону калыптандыруунун максаттуу уюштурулган процесси, мында педагогикалык өлчөөлөрдүн предмети стандартташтырылган баалоо инструменттерин жана эмпирикалык көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу болуп саналат.
3. ООЖин баалоо теориялык моделдин негизинде жүзөгө ашырылат, ал төмөнкү компоненттерди камтыйт: баалоонун түрлөрү, максаты жана милдеттери; баалоого карата мамилелер: системалык, компетенттүүлүк, инсандык-ишмердүүлүк, инсанга багытталган; баалоо принциптери:

объективдүүлүк, жеткиликтүүлүк, ачык-айкындуулук, ишенимдүүлүк жана репрезентативдүүлүк; баалоо функциялары: мотивациялык, баалоочулук, коррективкалаочу, кайтарым байланыш функциясы; баалоо объектиси, методдору, баалоо критерийлери; өлчөө инструментарийлери, компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээли боюнча баалоонун натыйжасы жана талдоосу.

4. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин орус тили сабагында баалоонун иштелип чыккан теориялык модели практика-мугалимдерге билим берүү сапатынын билим берүүнүн максатына дал келүү деңгээли жөнүндө объективдүү маалымат алууга мүмкүндүк берет, окутуунун методикаларын жакшыртууга жана билим берүү процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга көмөктөшөт, мында башталгыч класстарда орус тили боюнча ООЖин баалоонун стандартташтырылган тести валиддүү, ишенимдүү жана объективдүү инструментарий болуп эсептелет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы:

- Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин орус тили сабагында баалоонун теориялык моделинин теориялык жактан негизделишинде, иштелип чыгышында жана апробацияланышында;

- башталгыч класстардын окуучуларынын экинчи тил катары орус тили боюнча окуу жетишкендиктерин баалоонун стандартташтырылган инструментарийлерин иштеп чыгууда;

- окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо жана окутуу процессин методикалык жактан коштогон тесттик иштер үчүн орус тили боюнча жумушчу дептерлерди, тесттик тапшырмалардын буклеттерин жана жыйнактарын, орус тили боюнча таблицаларды жарыялоодо,

- педагогикалык эксперимент жүргүзүүдө.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн натыйжалары талкууланып, жактырылды:

- Кыргыз билим берүү академиясынын билим берүүдөгү практикаларды жана инновацияларды баалоо лабораториясынын жыйындарында;

- эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндама түрүндө;

- изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча түзүлгөн илимий-методикалык жоболор 1-4-класстар үчүн орус тили боюнча предметтик стандартта, баалоо концепциясында, изденүүчү авторлош болгон окуу программаларында, окуу китептеринде (рецензент), «Башталгыч мектептин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо» жана «Жаңы муундагы стандарттар боюнча окуган окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн диагностикалоо (5-6-класстар)» монографияларында, ошондой эле илимий макалаларда чагылдырылган;

- жеке педагогикалык, илимий-изилдөө тажрыйбасы менен бекемделет: 1993-2006-жылдары мектепте орус тили жана адабияты мугалими, завуч,

ОшТУнун Кызыл-Кыя филиалынын тилдер кафедрасынын ага окутуучусу, 2006-2022-жж. – Кыргыз билим берүү академиясынын стандарттар жана программалар бөлүмүндө, орус тили секторунда ага илимий кызматкер, «Билим берүү секторунда реформаларды колдоо» долбоорунда стандарттар боюнча кеңешчи, КББАнын баалоо лабораториясынын башчысы.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы сунуш кылган 30 илимий макалаларда (анын ичинде РИНЦ, SCOPUS системасы) басылмаларда, 2 монографияда, ченемдик, илимий жана методикалык эмгектерде чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү изилдөөнүн логикасы жана коюлган милдеттери менен аныкталды. Ал киришүүдөн, корутундулары менен төрт главадан, жалпы корутундулардан жана 355 аталыштан турган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү-350 бет.

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделген. Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы берилген, изилдөөнүн максаты жана милдеттери белгиленген, иштин илимий жаңылыгы, алынган натыйжалардын практикалык мааниси ачылган, коргоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо, диссертациянын натыйжаларын басылмаларда толук чагылдыруу, диссертациянын түзүмү жана көлөмү берилген.

Биринчи глава **“Билим берүү тутумундагы педагогикалык өлчөөлөрдүн теориялык негиздери”** деп аталат, анда ООЖ баалоо жөнүндө илимий ойду түзүүнүн негизги этаптарына талдоо берилген, изилдөө темасы боюнча илимий жана методикалык адабияттар, Кыргыз Республикасында колдонулган стандарттар, программалар жана окуу китептери талдоого алынган, республикадагы баалоонун азыркы абалы сүрөттөлгөн, НООДУга комментарийлер берилген, ООЖ баалонун жаңы моделин иштеп чыгуунун зарылдыгы аныкталган, башталгыч класстардын ООЖ баалоого карата жаңы мамилелер сунушталган.

Экинчи глава **“Орус тили сабагында башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун материалдары жана методдору”** деп аталат, анда орус тилин экинчи тил катары окутуунун методикасына ретроспективдүү талдоо жасалып, ушул предметтин маңызы келтирилген, изилдөө объектисин жана предметин талдоо негизделген, анын касиеттери баяндалган. Ошондой эле илимий эмгекте белгиленген максатка жеткирген изилдөө методдору келтирилген. Коюлган маселелерди чечүүгө карата негизги мамилелер мүнөздөлүп, изилдөөнүн теориялык жана эксперименталдык методдорун колдонуунун максатка ылайыктуулугу негизделген.

Үчүнчү глава **“Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо тесттерин иштеп чыгуу жана түзүү”** деп

аталат, анда компетенттүүлүктөрдүн калыптанышын өлчөө үчүн иштелип чыккан стандартташтырылган инструментарийлер сүрөттөлөт: башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо тесттерин иштеп чыгууга коюлган негизги талаптар, аларды түзүү процесси жана башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоодо тесттерди колдонуу методикасы.

Төртүнчү глава “**Педагогикалык эксперимент**” деп аталат, анда окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун иштелип чыккан теориялык модели сүрөттөлөт жана педагогикалык эксперименттин мазмунун жана уюштурулушу, ошондой эле педагогикалык эксперимент аркылуу иштелип чыккан теориялык моделди сыноодон өткөрүүнүн (апробациянын) натыйжалары, педагогикалык эксперименттин натыйжаларын талдоо жана талкуулоо чагылдырылат.

Корутундуларда илимий-изилдөө иштеринин жыйынтыктары жалпыланат, изилденүүчү маселе боюнча теориялык жана практикалык корутундулар чыгарылат.

Тиркемелерде уюштуруучулук жана методикалык мүнөздөгү изилдөө материалдары жана инструментарийлери келтирилген.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн мазмуну бир нече илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык милдеттерди чечүү маселесин койду. Бул милдеттер диссертациянын ар бир главасында өз алдынча чечилет. Авторефератта ар бир милдеттин чечмелениши ирэти менен берилди.

Диссертациялык изилдөөнүн биринчи милдети башталгыч мектептин ООЖ баалоосунун учурдагы абалын мүнөздөө максатында илимий жана теориялык адабияттарды талдоо болгон. Биринчи милдетти чечүү “**Билим берүү тутумундагы педагогикалык өлчөөлөрдүн теориялык негиздери**” деп аталган биринчи главада баяндалган.

Адабий булактарды талдоонун негизинде мектептин ООЖ баалоо ыкмаларын жана маңызын жаңы түшүнүү зарылдыгы негизделген. Жаңы баалоо тутуму, салттуу системадан айырмаланып, билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна шайкештик сыяктуу өзгөчөлүктөргө таянат, ал эми баалоо жол-жобосу билим берүү процессинин катышуучуларына түшүнүктүү, ал ийкемдүү, ачык-айкын, көп инструменталдуу, психологиялык жактан ыңгайлуу жана көп кырдуу.

17-кылымда эле Я.А. Коменский “Улуу дидактика” китебинде байкоону окутуунун жана баалоонун маанилүү ыкмаларынын бири катары сүрөттөгөн. Ал заманбап үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын алдыңкы идеясынын, ошондой эле билим берүүнүн сапатын баалоо маселесинин башында турат.

Биз изилдөөбүздө ООЖ баалоонун негизги инструменти катары педагогикалык тесттерди алганыбызга байланыштуу, тестологиянын өнүгүү тарыхына кайрылабыз. Тестология – бул тестирлөө теориясы жана практикасы жөнүндөгү илим. Педагогика илиминдеги ООЖ тесттери дидактикалык

тесттер, педагогикалык тесттер жана мектептеги жетишкендиктер тесттери деп да аталат.

Орус тилинде тестирилөө “тесттер аркылуу сыноо” дегенди билдирет, англис тилинде тест бардык экзамендердин эквиваленти болот. Англис тилинен которгондо “тест” – сыноо, текшерүү⁶.

Окуу жетишкендиктерин өлчөөчү тест салыштырмалуу жакында эле пайда болду. XIX кылымдын аягында Френсис Гальтон (F.Galton; 1882-1911) баалоо инструменттерин стандартташтыруу үчүн колдонулган тест теориясынын үч негизги принцибин баса белгилеген:

1. Көп сандагы текшерилүүчүлөргө бир нече окшош тестирилөө.
2. Тесттин натыйжаларын статистикалык иштеп чыгуу.
3. Баалоо эталондорун бөлүп көрсөтүү⁷.

Тестологиянын өнүгүшүнө 3 жаштан 11 жашка чейинки балдар үчүн интеллект тесттерин түзгөн А. Бине (Binet A.; 1857-1911) жана Т. Симондун (Simon T.; 1873-1961) изилдөөлөрү да таасир эткен.

1914-жылы Э.Л. Торндайк «Акыл-эс жана социалдык өлчөөлөр теориясы» китебин жарыялаган, психология жана педагогика жаатында аспиранттарды даярдаган, жөндөмдөрдү, окуу жетишкендиктерин, инсандык өзгөчөлүктөрүн жана инсандык кызыкчылыктарын аныктоочу тест теориясы боюнча биринчи окуу китеби.

1915-жылы америкалык Р.М. Йеркс тест жыйынтыгын эсептөө ыкмасынын өзгөрүшү менен айырмаланган өзүнүн тесттер сериясын түзгөн.

1917-жылы АКШнын Коргоо министрлигинин колдоосу астында аскер кызматкерлери үчүн топтук экзамендин беш түрүн иштеп чыккан психологдор тобунун (Бингем, Годдард, Терман, Уэллс, Уиппл жана Йеркс) долбоору башталган.

1918-жылы А. Отис мектеп үчүн тесттерди иштеп чыккан.

1926-жылы АКШда SAT – «Scholastic Aptitude Test» тести киргизилген, ал АКШнын жогорку окуу жайларына кирүү экзамендерин өткөрүүдө колдонулган бирдиктүү тест. Кийинчерээк, 1947-жылы АКШда «тестирилөө кызматы» түзүлүп, ал тестирилөөнүн жүргүзүлүшүн көзөмөлдөгөн.

XIX кылымдын аягында Россияда тесттерди киргизүү башталды. Совет бийлигинин жылдарында биринчи жолу педагогикалык өлчөө маселелери 1925-жылы келип, мектеп окуучулары үчүн стандартташтырылган тесттерди иштеп чыгуу үчүн тест комиссиясы түзүлгөн. 1926-жылы америкалык тесттердин негизинде М.С. Бернштейн, П.П. Блонский, А.П. Болтунов ж. б. тарабынан предметтик тесттер иштелип чыккан.

Жогоруда аталган эмгектердин натыйжасында С.М. Василейский 1927-жылы тесттерди иштеп чыгуу жана колдонуу боюнча «Психологиялык, педологиялык жана психотехникалык изилдөөлөрдүн теориясына жана техникасына киришүү» аттуу эмгегин жарыялаган.

⁶ Майоров А.Н. Основы теории и практики разработки тестов для оценки знаний школьников: лекции 1-4. – М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2010. – С.4.

⁷ Galton Fr. Psychometric Experiment/ – Brain. –V.2. – p. 148-157.

1920-жылдары МОНОнун Борбордук педологиялык лабораториясы педолог Е. Гурьяновдун жетекчилиги астында бир катар тесттерди иштеп чыккан, алар окуу процессине киргизиле баштаган, бирок 1936-жылы ВКП БКнын «Наркомпрос тутумундагы педологиялык бурмалоолор жөнүндө» токтому тесттерди окуучуларды буржуазиялык басмырлоонун ыкмасы катары тааныган жана тесттер мектепте колдонуудан чыгарылган.

Бул жерде педология сабактарынын азыркы учурдагы чындыкка окшош бир нече пунктун белгилейбиз.

1) педологиянын тез өнүгүшү кадрлардын жетишсиздиги маселесин көтөрдү, анткени «каржыланган педология лабораториялары ачылганда, атайын даярдыгы жок жөндөмсүз адамдар чогулуп, мугалимдердин нааразычылыгын жаратты»⁸.

2) педологдордун балдарды изилдөө ыкмаларын иштеп чыгууга болгон кызыгуусу артып, тарбия маселеси мугалимдерге гана калтырылган.

3) педологдордун изилдөөлөрүнүн объективдүү натыйжаларына менеджерлердин кызыкпагандыгы.

Билим берүүнүн сапаты боюнча ар кандай эл аралык салыштырмалуу изилдөөлөр бар: TIMSS, PIRLS, PISA ж.б.

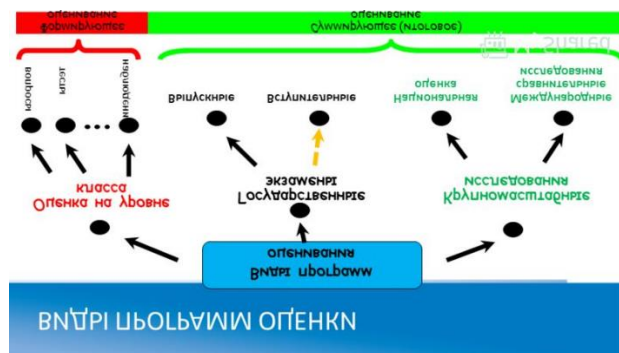
Кыргызстан PISAга 2006 жана 2009-жылдары эки цикл менен катышкан. Бул изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча кыргызстандык окуучулардын көрсөткүчү начар болуп калган. Ушул изилдөөлөрдүн бардыгында окуучулардын жетишкендиктеринин деңгээлин өлчөө куралы тест болуп саналат.

Тести колдонуу педагогикалык көз караштан алганда маанилүү жана баалуу, анткени тест окуу процессин статистикалык жактан так талдоого, каталарды оңдоого жана жоюуга, перспективаларды пландаштырууга жардам берет. Тесттин натыйжаларын туура чечмелөө жана колдонуу, тесттин мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүү педагогго педагогикалык таасирлерди жөндөө максатында ООЖин адекваттуу баалоого өбөлгө түзүп, педагогикалык процесстин деңгээлин, кесиптик иштин өзүн-өзү баалоосун жогорулатууга; ал эми билим берүү уюмунун жетекчисине – өнүгүү стратегиясын аныктоого, башкаруу чечимдерин оңдоого мүмкүндүк берет.

Кыргызстанда ченемдик документтерде, ошондой эле билим берүү стандартында баалоо үч түргө бөлүнөт: диагностикалык, формативдик жана суммативдик. Диагностикалык баалоо окуучунун деңгээлин аныктайт. Формативдик баалоо класста суроолор, тесттер жана байкоолор аркылуу жүргүзүлөт, ал эми суммативдик баалоо окуу блогунун аягында (бөлүм, чейрек, жарым жылдык, жылдык) же бүтүрүү жана кирүү экзамендеринде бир жолу жүргүзүлөт. Масштабдуу изилдөөлөр баалоонун суммативдик түрүнө тиешелүү. Схемалык түрдө төмөнкүчө чагылдырууга болот (1-сүрөт)

---

⁸ Фрадкин Ф.А. Педология: Мифы и действительность [Текст] / Ф.А. Фрадкин. – М., 1991. – с. 30-31.

Сүрөт. 1. Баалоо программаларынын түрлөрү

Кыргызстанда 2012-2013-жылдары ЭКӨУнун (ОЭСР) эксперттери тарабынан изилдөөлөр жүргүзүлүп, учурдагы окуу программаларына толук талдоо жүргүзүү жана кайра карап чыгуу керек деген тыянактар чыгарылган, анткени алар өз натыйжалуулугун далилдешкен эмес, жогорку окуу көрсөткүчтөрүн камсыз кылган эмес, бардык окуучуларга функционалдык сабаттуулуктун минималдуу деңгээлине жетүүгө мүмкүнчүлүк берген эмес, жогорку деңгээлдеги ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзгөн эмес⁹. ЭКӨУнун эксперттеринин бул тыянактары PISA (2006, 2009) жыйынтыктарын жана эл аралык изилдөөлөрүн тастыктайт. Кыргыз Республикасы билим берүүдө пландаштырылган реформалар ишке ашырыла электигине байланыштуу, PISA изилдөөлөрүнүн кийинки этаптарына катышуудан баш тартты.

Изилдөө маалыматтарын карап чыгууда жана талдоодо окуучулардын академиялык предметтерге жана теориялык материалдарга ашыкча жүктөлгөндүгүнө басым жасалат. Бул фактор программаны татаалдаштырат жана артта калган окуучулар үчүн жеткиликтүү эмес кылат. Билим берүүнүн мазмунун турмуштук кырдаалда колдонуунун ордуна, теориялык билим алууга багыттоо функционалдык сабаттуулуктун төмөндөшүнө алып келет¹⁰.

Мурунку программалардан жана стандарттардан айырмаланып, акыркы муундагы стандарттарда «чыгууда» күтүлүүчү натыйжалар так белгиленген. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоого критериалдык системаны киргизүү болжолдонууда¹¹.

Критериалдык баалоо системасы баалоо жол-жоболорунун сапатын, алардын эл аралык стандарттарга жана ар бир окуучунун окутуу муктаждыктарына ылайык келишин камсыз кылууга мүмкүндүк берет¹².

Азыркы учурда билим берүүнүн жаңыланган максатын ишке ашыруу үчүн окутууга төмөнкү мамилелер сунушталат: системалык-ишмердүүлүк, компетенттүүлүк жана инсанга багытталган. Ошондой эле бааны «Жез

⁹ Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого. Перевод с англ. Human Development Report 2015: Human Development for Everyone 2017 г./ М.: Издательство «Весь мир», С.162.

¹⁰ Обзор системы оценивания качества образования в Кыргызской Республике (СОКО): от концептуальных рамок к инструментам управления качеством. – Бишкек, 2016. – 115 с.

¹¹ Методические рекомендации по использованию системы критериального оценивания учебных достижений учащихся всех уровней. Сборник методических рекомендаций. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. 507 с.

¹² Можяева О.И. Руководство по критериальному оцениванию для учителей начальной школы: Учебно-метод. пособие / Под ред. О.И.Можяевой, А.С.Шилибековой, Д.Б.Зиеденовой. – Астана, 2016. – 48 с.

кемпир» атаган Ш.А. Амонашвили баа койбой окутууну киргизүүнү сунуштаган¹³.

2006-жылы Кыргыз билим берүү академиясынын орус тили жана адабияты бөлүмү тарабынан орус тили жана окуу боюнча (окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-5-класстары үчүн) (5-баллдык шкала боюнча) билим, билгичтик жана көндүмдөрдү баалоонун болжолдуу ченемдери иштелип чыккан¹⁴. Биз оозеки жана жазуу кебин, окуусун жана жазуу иштерин баалоо ченемдерин мисал келтирели.

1-класс. «5» деген баа коюлат, эгерде окуучу ага берилген элементардык суроолорду түшүнсө, көлөмү боюнча кичинекей баяндама же берилген суроолорго карата мугалим окуп берген текстти, программада көрсөтүлгөн темаларга көлөмү боюнча чакан баяндама же мугалим окуп берген текстти түшүнсө; активдүү өздөштүрүү үчүн каралган сөздөрдү туура айтса; жай жана суроолуу интонацияларды сактаса; ырды жатка окуп, анын мазмуну боюнча жөнөкөй суроолорго жооп берүүнү билсе жана орфоэпикалык жактан туура окуй алса.

«4» деген баа окуучуга «5» деген баага туура келген, бирок мугалимдин жардамы менен көрсөтүлгөн билими, билгичтиги жана жөндөмү үчүн коюлат.

«3» деген баа мугалимдин жардамы менен ага берилген тапшырмаларды аткарган окуучуга коюлат.

«2» деген баа эгерде окуучу тапшырмалардын көпчүлүгүн аткара албаса, коюлат.

«1» деген баа эгерде студент коюлган талаптарга толук дал келбесе, коюлат.

Диктант. «5» деген баа 1-2ден ашык эмес орфографиялык каталары бар, эч кандай булгоолору, оңдоолору, сызуулары жок жумуш үчүн коюлат.

«4» деген баа эгерде иште 4-6 ката кетирилген болсо, анын ичинен 4 – орфографиялык ката болсо, 1-2 түзөтүүлөр, оңдоолор бар болсо коюлат.

«3» деген баа 7-9 катасы, алардын 5 – орфографиялык, ошондой эле 3-4 түзөтүүлөр болгон жумуш үчүн коюлат.

«2» деген баа эгерде иште 10-13 ката болсо, алардын 6 – орфографиялык ката, мындан тышкары 5-6 чийүү, оңдоо, булгоолору бар болгон жумушка коюлат.

«1» деген баа эгерде иштеги каталардын саны «2» баасы үчүн жол берилген ченемдерден ашып кетсе, коюлат.

Беш баллдык шкала, биз көрүп тургандай, тышкы көзөмөл функциясын аткарып, балдардын баалоочу өз алдынчалыгын болжолдобойт. Ал ар бир окуучунун реалдуу жетишкендиктерин объективдүү баалоого тоскоолдук кылып, белгилүү бир ченемдер боюнча окуучулардын жыйынтыктарын белгилейт.

Башталгыч мектепте баа койбой окутуу бала үчүн гана эмес, чондор үчүн да (мугалим жана ата-энелер) жагымдуу психологиялык ыңгайлуулукту жаратат.

¹³ Амонашвили Ш.А. Обучение, оценка, отметка. М.: Знание, 1980. – 96 с.

¹⁴ Примерные нормы оценки ЗУН по русскому языку и чтению (для 1-5 классов школ с кыргызским языком обучения) (по 5-тибалльной шкале). // РЯЛШК, 2006. – № 2. – С. 5-7.

Кийинки кадам – окуучунун өзүн-өзү башкара билүүсүнө түрткү берген баланын өзүн-өзү баалоосун өнүктүрүү.

Д.Б. Эльконин баа койбой окутуу шартындагы өзүн-өзү башкаруу жана өзүн-өзү баалоо боюнча 5 компетенцияны белгилейт:

1. өз ишмердүүлүгүн диагностикалоо.
2. окуу-таанып-билүү ишмердүүлүгүн пландаштыруу.
3. билим алуунун жеке траекториясына ылайык окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу.
4. окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн баалоо.
5. Окуу-таанып-билүү ишмердүүлүгүн оңдоп, өркүндөтө билүү.

А.Б. Воронцовдун пикири боюнча “өзүн-өзү баалоодон кенже окуучулардын окуу өз алдынчалыгы, жөн гана тырышчаак окуучудан дайыма өркүндөлүп, окуп-үйрөнө ала турган окуучуга өтүү башталат”¹⁵.

Окуучулардын өзүн-өзү баалоосун калыптандырууда Г.А. Цукермандын баа койбой баалоо принциптерин жетекчиликке алууну сунуштайбыз¹⁶:

- окуучунун өзүн-өзү баалоосу мугалимдин баалоосунан мурун болушу керек;
- окуучулардын жетишкендиктери гана бааланышы керек;
- мазмундуу (өзүн-өзү) баалоо өзүн-өзү башкаруу деңгээлине жараша болот;
- окуучулар тапшырмалардын деңгээлин тандай алышат;
- окуучуларды жыйынтыктоочу аттестациялоо үчүн баалоонун топтоо системасын колдонуу (окуу портфолиосу).

Кыргыз Республикасында расмий түрдө баа койбой окутуу биринчи жана экинчи класстарда киргизилген. Бирок башталгыч класстарда формативдик баалоону колдонуп, мугалимдер баалардын маңызын кайрадан карап чыгышы керек – аларды мазмун менен толтуруу, б.а. баалоо сандык гана эмес, сапаттык да болушу керек.

Айрым өлкөлөрдө (Дания, Англия, Финляндия, Канада) билим берүү тутумун реформалоонун ийгилиги мугалимдердин практикасына формативдик баалоону активдүү киришинин аркасында болду. Кыргызстанда (Ысык-Көл жана Талас облустарында) формативдик баалоону киргизүү процесси 2006-жылы Монтана университетинин Эл аралык консультанттарынын колдоосу менен Дүйнөлүк банктын «Айылдык билим берүү» долбоорунун алкагында башталган. «Формативдик баалоо класста микроклиматтын өзгөрүшүнө таасир этүүчү факторлордун бири болуп калат: окуучу менен мугалимдин өз ара мамилелери өзгөрөт, окуу жана таанып билүү процесси жекелештирилет, окуучулардын билим берүү көрсөткүчтөрү жакшырат, окуучулардын окууга жоопкерчиликти үч мамилеси калыптанат, жалпысынан мектептерде билим берүүнүн сапаттык деңгээли жогорулайт.

¹⁵ Воронцов А.Б. Проблемы постепенного перехода на безотметочное обучение в начальной школе в ходе модернизации российского образования, Начальная школа. – № 3. 2002.

¹⁶ Цукерман Г.А. Оценка без отметки. – М.; Рига: Эксперимент. – 1999. – 136 с.

Мунун баары пилоттук аймактардагы эксперимент оң натыйжаларды берди деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет"¹⁷.

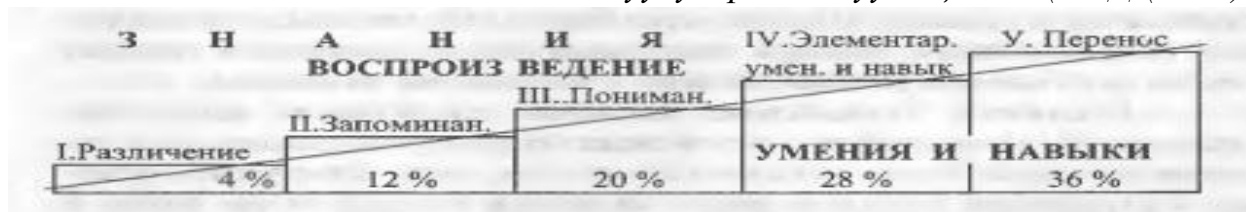
Компетенттүүлүк мамилесинин шартында ООЖ баалоо өзүнчө чечимди талап кылат. Окумуштуулар адам өзүнүн ишмердүүлүгүн жана анын натыйжаларын өзүн-өзү баалоону калыптандырганда, ошондой эле баалоонун так критерийлерин иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондо компетенттүү болот деп эсептешет.

Критериалдык баалоо – окутуунун максаттары жана мазмуну менен байланышкан конкреттүү, биргелешип түзүлгөн критерийлер менен ООЖин салыштыруу процесси¹⁸. Сабакта окуучуларды критериалдык баалоо бир катар принципалдуу эрежелерди билдирет:

1. Окуучунун инсандыгы жана жөндөмү эмес, анын жумушу бааланат.
2. Окуучунун жумушу балдарга алдын-ала белгилүү болгон эталон менен салыштырылат.
3. Критериалдык баалоо формативдик баалоо катары каралат.
4. Баалоо критерийлери – бул билим берүү максаттарынын конкреттүү көрүнүшү (чагылдырылышы).
5. Критериалдык баа жазанын каражаты эмес.
6. Өзүн-өзү баалоону же бири-бирин баалоону колдонсо болот.

В.П. Симоновдун окуучулардын жетишкендиктерин критериалдык баалоо же «окуучулардын билим алуу деңгээли» же кыскача баалоо методун сунуштайбыз¹⁹.

1- схема. В. П. Симонов боюнча окуучулардын окуу деңгээли (ООД (СОУ)).

Окуучулардын окуу деңгээлин баалоо (СОУ):

$$COU = \frac{0,16K_2 + 0,36K_3 + 0,64K_4 + K_5}{N},$$

мында K_5 – «5» баасынын саны; K_4 – «4» баасынын саны; K_3 – «3» баасынын саны; K_2 – «2» баасынын саны; N – класстагы окуучулардын саны.

Эгерде биз окуучулардын жетишкендиктерин баалоо масштабына байланыштуу көйгөйгө кайрылсак, анда бул жерде көптөгөн ар кандай варианттар бар. 5 баллдык шкала Азербайжанда, Кыргызстанда, Тажикстанда

¹⁷ Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство / Сост. Р.Х.Шакиров, А.А.Буркитова, О.И.Дудкина. – Б.: «Билим», 2012. – С. 77.

¹⁸ Критериальное оценивание в педагогическом контроле деятельности обучающихся для реализации стандарта. – Екатеринбург, 2017. – С. 9-10.

¹⁹ Симонов В.П., Черненко У.Г. Десятибалльные шкалы оценки обученности по предметам. – М.: «Граф-Пресс». – 70 с.

жана Түркмөнстанда сакталып калган. Арменияда, Беларуста жана Молдовада 10 баллдык шкала киргизилген. Грузияда 2006-жылдан бери орто мектепте 5 баллдан 10 баллга, ал эми жогорку билим берүүдө 100 баллга өтүү жүрүп жатат. Украинада – 12 баллдык шкала. Прибалтикада Эстонияда гана мектеп советтик шкаланы сактап калган. Латвия менен Литва 10 баллдык баалоо шкаласына өтүштү. АКШда – А жана А+ жогорку бааларга 5 балл туура келет. Германияда – тескери иретиндеги баалоонун 6 баллдык системасы, Данияда – 7 баллдык баалоо системасы, Финляндияда формалдуу түрдө 0дөн 10го чейинки диапазон бар, бирок 4төн төмөн баа коюлбайт, Түркияда – Кыргызстандагыдай 5 баллдык баа, бирок баллдын бир аз башка сыпаттамасы менен («3» – алгылыктуу (бизде – канааттандырырлык), «2» – канааттандырырлык (бизде – канааттандырырлык эмес), «1» – орточо).

Эгерде жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартын карап көрсөк, ал документте жети билим берүү чөйрөсү, окуу ишмердүүлүгүнүн эки компоненти, пландаштыруу, баалоо принциптери жана башкалар аныкталган.

1. Билим берүүнүн жети багыты: тил, социалдык, математикалык, табигый илимдер, технология, искусство жана ден-соолук маданияты (2014) болсо. Жаңы стандарт (2022) боюнча алты багыт аныкталды: филологиялык, социалдык, математикалык, табигый илимдер, технология менен искусство бирикти жана ден-соолук маданияты.
2. Окуу ишмердүүлүгүнүн эки компоненти: инварианттык (мамлекеттик) жана вариативдик (мектептик, тандоо компоненти жана профилдик компонент).
3. Пландоо принциптеринин талаптарын сактоо (системалуулук жана үзгүлтүксүздүк).

Нормативдик документтерди жана ОМКны талдоого өтөлү. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен кабыл алынган (2014-жылдын 21-июлундагы № 403) Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты мектептин бүтүрүүчүсүнүн инсандыгын өнүктүрүүнү, билим алуудагы өз алдынчалыгын, чыгармачыл билимди, коммуникативдүүлүктү жана көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүн калыптандыруучу натыйжага багытталган²⁰.

1-4-класстар үчүн орус тили боюнча предметтик стандарт төрт бөлүмдү камтыган бирдиктүү документ болуп саналат: жалпы жоболор, предметтин концепциясы, билим берүүнүн натыйжалары жана баалоо, билим берүү процессин уюштурууга коюлган талаптар. Окутуунун мазмуну негизги (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу (таануу) жана көйгөйлөрдү чечүү,) жана предметтик (тилдик, кептик жана социалдык-маданий) компетенттүүлүктөрдү калыптандырууну камсыз кылган компетенттүүлүк мамиленин негизинде тандалып алынган жана

---

²⁰ Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики / Утвержден постановлением правительства КР № 204 от 21 июля 2014 г.

структураланган. Реалдуу окуу процессинде аталган компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу тыгыз байланышта жүрүшү керек²¹.

Орус тили боюнча иштеп жаткан программа орус тилин экинчи тил катары окутууда коммуникативдик принципке багытталган. Бардык башка методикалык принциптер (мисалы, сүйлөө ишинин түрлөрүн комплекстүү окутуу принциптери, окутуунун практикалык багыты, окуучулардын эне тилине таянуу ж.б.) аны менен өз ара байланышта ишке ашырылат. Бул сүйлөө практикасынын башкы ролуна таянуу менен балдарды орус тилинде сүйлөө жана орус тилине окутуу процессинин биримдигин камсыз кылууга багытталган²².

Мектептеги жаңыланган окуу программаларынын мазмунунун айырмалоочу өзгөчөлүктөр:

- предметтин мазмунун долбоорлоодо спираль принциби, башкача айтканда, тигинен жана туурасынан билимди жана көндүмдөрдү акырындык менен кеңейтүү (темалар жана класстар боюнча көндүмдөрдү татаалдаштыруу) (Жером Брунер);
- окуучулардын элементардык (билим, түшүнүү, колдонуу) жогорку (талдоо, синтездөө, баалоо) деңгээлине чейинки ой жүгүртүү көндүмдөрүн калыптандырууга негизделген окутуу максаттарына басым жасоо;
- азыркы учурда өзгөчө маанилүү үч тилдүүлүк программасын толук кандуу ишке киргизүү үчүн негиз болуп саналган, мамлекеттер аралык байланыштарды максималдуу натыйжалуу уюштурууга мүмкүндүк берген «мазмундук (өтмө) темалардын» болушу;
  - окуу процессин узак мөөнөттүү, орто мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү пландар түрүндө технологиялаштыруу²³.

Орус тили экинчи тил катары окуу китеби окуучулардын жалпы адамзаттык, улуттук баалуулуктарды жана элдин баалуулуктарын үйрөнүп жаткан тилди калыптандырууга багытталышы керек. Тапшырмалар жана көнүгүүлөр тутуму кенже класстын окуучуларынын кептик жана кептик эмес жүрүм-турумун куруу жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталышы керек. Окуу китебинин тапшырмалары тилдик тоскоолдуктарды жоюуга жана тил каражаттарынын жетишсиздигинен чыгып кетүүгө жардам бериши керек. Окутуунун мазмуну, методдору жана ыкмалары окуучулардын алган теориялык билимдерин практикалык турмушта колдонуу жөндөмүн калыптандырууга, түзүлгөн стандарттуу эмес кырдаалдан чыгуунун жолдорун табууга, түзүлгөн көйгөйлөрдү чечүүгө, максат коюуга жөндөмдүүлүктү өнүктүрүүгө, өнүгүүнүн жеке траекториясын калыптандырууга жана турмуштук перспективаны түзүүгө өбөлгө түзүшү керек. Ал эми иштеп жаткан окуу китептеринде алардын өнүгүшүнө жана тарбиясына зыян келтирип

²¹ Предметный стандарт по русскому языку в школах с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения для 1-4 классов. – Бишкек, 2018. – С. 4.

²² Программа по русскому языку для 1-4 классов школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения. – Бишкек, 2018.

²³ Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2016-2017 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. Астана: НАО им. И. Алтынсарина. – 2016. – 278 с. <https://nao.kz/loader/fromorg/2/24> (дата обращения: 05.05.18).

окутуунун маалыматтык жагы басымдуулук кылат. Билим алууга басым жасалат, ал эми максаттын алдыңкы аспектиси таанып-билүү аспектиси катары таанылат.

Стандарттарды, окуу программаларын жана окуу-методикалык комплекстерди талдоо окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо системасынын жеткилеңсиздигин көрсөттү (объективдүүлүктүн жана баалоо критерийлеринин жоктугу, окуучуларды бири-бири менен салыштыруу, айкынсыздык ж.б.). Критериалдык баалоо бул көйгөйдү чече алат, анткени ал нормативдүүлүккө караганда бир катар артыкчылыктарга ээ: баалоо процессине окуу процессинин бардык катышуучуларын тартат, баа коюуда окуучунун алсыз жана күчтүү жактарын аныктайт, баалоо процессин “ачык-айкын” кылат, мугалимдин субъективизмин жокко чыгарат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде башталгыч класстардын ООЖин баалоонун негизги тенденцияларын баса белгилейбиз:

- предметтик жана негизги компетенттүүлүктүн калыптанышын күтүлүүчү натыйжалар форматында баалоо;
- класста формативдик (окутуу үчүн) баалоону массалык түрдө окуу процессине киргизүү жана күчөтүү;
- ишенимдүү стандартташтырылган инструментарийлерди колдонуу,
- билим берүүнүн сапатына багыттоо.

Изилдөөнүн экинчи “**Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын орус тили сабагында окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун материалдары жана методдору**” аттуу главасында диссертациянын экинчи милдети чечилди, Кыргызстанда орус тилин окутууга ретроспективдүү талдоо жүргүзүлдү жана башталгыч мектепте орус тилин экинчи тил катары окутуунун методикасынын алгылыктуу жактары сунушталды, изилдөөнүн объектиси жана предмети баяндалды, алардын жардамы менен диссертациялык иш максатына жеткирилген изилдөө методдору сунушталды, “башталгыч класстардын ООЖ баалоо” түшүнүгүнүн маңызы жана мазмуну такталды.

Изилдөөдө биз Е.А. Баринованын концептти түшүндүрүүсүнө кошулабыз: “... орус тилинин методикасы – орус тилин окутуунун мазмунун, принциптерин, методдорун, ыкмаларын жана аны окуучулар өздөштүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоочу илим. Методиканын илим катары өзгөчөлүгү – бул чектеш илимдердин: лингвистиканын, психологиянын, логиканын жана педагогиканын маалыматтарына таянат”²⁴.

Экинчи тил катары орус тилинин методикасы эң оболу бул маселени чечүүсү зарыл: “... эмнени жана эмне үчүн окутуу керек, кантип жана эмне үчүн окутууну башкача эмес, ушундай окутуу керек жана окуучу кантип үйрөнөт”²⁵.

Кыргыз лингводидактикасы кыйла жаш илим, анын башында П.И. Харакоз, А.Т. Донецкая, В.П. Петров жана башкалар турган. П. И. Харакоз

²⁴ Методика русского языка. Учебное пособие для студентов фак. рус. яз. и литературы пед. ин-тов. Под общей ред. Е.А. Бариновой. М., «Просвещение», 1974. С. 7.

²⁵ Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. М., 1980, С.29.

В.М. Чистяков, А.В. Миртов, академик Л. В. Шерба сыяктуу окумуштуулардын артынан өзүнүн “Башталгыч кыргыз мектебинде орус тилин окутуу методикасы” аттуу эмгегинде окутуунун методикасын теориялык жактан негиздеп, орус тилин окутуунун методикасына чоң салым кошкон”²⁶.

Методист-окумуштуу М. Х. Манликова Кыргыз мектебинде орус тилин окутуу методикасынын тарыхый экскурсунда орус тилин окутуунун методикасы өзүнчө илим катары Орто Азия жана Казакстан элдери Россия менен соода жана маданий мамилелерди өнүктүргөн мезгилден баштап пайда болгонун белгилейт²⁷.

Советтер Союзунун убагында кыргыз башталгыч мектеби үчүн орус тилиндеги көптөгөн окуу китептери түзүлгөн (Н.М. Абрамов, М.Л. Закожурникова, Е.П. Литвиненко Букварь, 1938-ж.; А.Т. Донецкая, Л.М. Костылеванын “Кыргыз мектебинин 2-классы үчүн орус тилинин окуу китеби”, 1946-ж.; Ш. Ю. Мусиндин, 1955-ж.; А.С. Белованын, А.Т. Донецкаянын Кыргыз мектебинин 3-классы үчүн “Орус тили” окуу китеби жана А.С. Белова, О.Я. Спасскаянын 4-класс үчүн окуу китеби, 1956-ж.; В.В. Красикованын Кыргыз мектебинин 2-классы үчүн “Орус тили” окуу китеби, 1962-1968-жж.; А. С. Белова, К. Д. Шамгунованын Кыргыз мектебинин “3-класс үчүн орус тили” окуу китеби, 1960-ж.; В. В. Красикова, П. И. Харакоз. 2-класс үчүн комплекстүү типтеги «Орусча кеп» окуу куралы, 1970-ж.; Т. С. Букалова, К. Д. Илеева. 3-класс үчүн «Орусча кеп» окуу китеби). П.И. Харакоз тарабынан башталгыч кыргыз мектебинде орус тилин окутуунун лингводидактикалык принциптери иштелип чыккан. Анын идеялары кыргыз мектептеринин 1-классы үчүн «Букварда» ишке ашырылган (авторлор: Х.Б. Бугазов, М.С. Абайдулова).

80-жылдары методикалык илимдин дүркүрөп өнүгүшү жана орус тилин окутуу методикасын өркүндөтүү болуп өттү, концептуалдык жактан жаңы окуу китептери пайда болду: «Теремок (Букварь)» кыргыз мектебинин 1-классы үчүн (Э.Ш. Абдулина, 1980), «Орусча кеп» 4-класс үчүн (В.Г. жана Н.Г. Каменецкийлер, 1985), «Биринчи кадам» 1-класс үчүн окуу китеби (М.С. Абайдулов, Х.Б. Бугазов), «Орус тили» 2-класс үчүн (М.С. Абайдулова, Х.Б. Бугазов).

1985-1990-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасында орус тили боюнча ОМК түзүүгө аракет жасалган. 1986-жылы алты жашар балдар үчүн кыргыз мектебинин 1-классы үчүн ОМК басылып чыккан, анын компоненттери: «Мен орусча сүйлөйм» окуу китеби (К.А. Ташматова); «ОК методикалык колдонмо», «Мугалим үчүн китеп» жана «Жумушчу дептер» (К.А. Ташматова, А.В. Трускавец).

Орус тилинин экинчи тил катары практикалык багыты сүйлөө ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн иштеп чыгууну камсыз кылат. Окуу

²⁶ Харакоз, П.И. Методика преподавания русского языка в начальной киргизской школе [Текст] / П.И. Харакоз. – Фрунзе: Киргосиздат, 1953. – 274 с.

²⁷ Манликова, М.Х. Методика преподавания русского языка в киргизской школе: пути становления и развития [Текст] / М.Х. Манликова // Вестник КРСУ. – 2012. – Т. 12. – №5. – С. 36–40.

планына ылайык, орус тилинин баштапкы курсу структуралык жактан 4 этапка бөлүнөт:

1-класс – орус тилинин алгачкы көндүмдөрүн калыптандырган алдынала оозеки курс.

2-класс – үн (сөздөрдү фонемалык талдоо), сүйлөө жөндөмүн өнүктүрөт.

3-класс – аталган темалардын чегинде оозеки тилди андан ары өнүктүрүү, сөздөрдү жана жөнөкөй сүйлөмдөрдү түзө билүү. Кичинекей тексттерди аң-сезимдүү окуу.

4-класс – оозеки жана жазуу тилин андан ары өнүктүрүү, баштапкы түшүндүрмө окуу көндүмдөрүн калыптандыруу²⁸.

Кыргыз мектептеринде орус тилин окутууда диалогдун текстин киргизүү, адегенде угуу жана сүйлөө, андан кийин окуу жана жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү максатка ылайыктуу. Л.С. Выготскийдин ою боюнча, экинчи тилди үйрөтүүдөн мурун балдарга сүйлөө жөндөмүн (өндүрүү, коддоо), ошондой эле угуу жөндөмүн (кабыл алуу жана декоддоо) үйрөтүү маанилүү²⁹.

Бүгүнкү күндө, ар кандай пикирлерге карабастан, окуу процессинин негизги формасы класстык сабак бойдон калууда, бул көрүнүшкө бир аз токтолобуз. Сабак – бул татаал жана көп тармактуу көрүнүш, анын компоненттери: максаты, мазмуну, методдору, сабактын структуралык түзүмү жана окуу натыйжалары (баалоо) бири-бирине байланыштуу болушу керек. Орус тили сабагынын жалпы структурасы боюнча, ал уюштуруучулук бүтүндүккө (убакытты сарамжалдуу пайдалануу, так пландаштыруу), логикалык толуктукка (окуу материалынын мазмунун оптималдуу тандоо жана бөлүштүрүү), психологиялык бүтүндүккө (окуучулардын сабактын максатын билүүсү, окуучулардын мотивациясы, б.а. алар алган билимдеринен канааттануу алып, сабактын ар бир баскычына активдүү катышып, чыгармачыл ой жүгүртүшү керек, окуу ишмердүүлүгү балдарды андан ары окууга жана жакшы натыйжаларга жетишүүгө түрткү бериши керек) ээ болушу керек.

Сабактын максаты жөнүндө сөз болгондо, басым мугалимдин позициясынан окуучунун позициясына өткөндүгүн байкоо керек. Окуучунун позициясынан сабактын максаты жөнүндө сөз болгондо, сабактын максаттарын ар бир класстын аягына чейин окуу процессинде окуучулар жетишиши керек болгон стандарттын күтүлүүчү натыйжаларынын форматында түзүүнү билдирет.

Методист-окумуштуу М.Н. Скаткин сабактын максатын аныктоодо ага кандай билим жана кандай деңгээлде (билимди кабыл алуу, түшүнүү жана жаттоо) үйрөнүп өздөштүрүлүшү керектигин эске алуу зарыл деп эсептейт.

Изилдөөбүздө биз өнүктүрүүчү окутуу идеясын карманабыз.

И.Б. Бекбоев, Л.С. Выготский, К.Д. Добаев, Л.С. Занков, Е.Н. Кабанова-Миллер, А.К. Кусаинов, Э.М. Мамбетакунов, А.М. Мамытов, Н.А.

²⁸ Программа по русскому языку для 1-4 классов школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения. – Бишкек, 2018.

²⁹ Выготский, Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский. – М., 1934. С.138.

Менчинская, А.Ж. Муратов, Ж.Ч. Чыманов, И.С. Якиманская сыяктуу көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуу-педагогдор окутуу жана тарбиялоо процессинде баланы инсан катары өнүктүрүү көйгөйлөрү менен алектенишкен. Педагогикалык илимде бул көйгөйдү изилдөө эч качан кун тартибинен түшкөн эмес, ал эми аны мектепте практикалык ишке ашыруу азыркы учурда актуалдуу болуп саналат.

Өнүктүрүүчү окутуу билим берүү жана тарбиялоо милдеттеринин зарылдыгын четке какпайт, бирок параллель иштеген үч милдетти тааныбай туруп, аларды үч бирдиктүү тапшырмага бириктирүүнү болжолдойт.

Л.С. Выготский грамматиканын «балдардын ой жүгүртүүсүнүн жалпы өнүгүү маанисинде... грамматика жана жазуу балага кеп өнүгүүсүндө эң жогорку деңгээлге чыгууга мүмкүнчүлүк берет» деген зор маанисин көрдү. Ошентип, илимпоз окутуунун жана өнүгүүнүн маңызын, окутуунун системалуулук принциби аркылуу орус тилин салттуу окутуудан өнүктүрүүчү окутуунун айырмасын, кыйынчылыктын жогорку деңгээлинде окутууну, баланын окуу процессин билүүсүн, жакынкы өнүгүү зонасына басым жасоону ачып берет.

Диссертацияда Б. Есипов сунуш кылган сабактардын типтеринин классификациясы жана А. А. Липаева боюнча салттуу сабактын структурасы келтирилген.

Азыркы учурда методисттер салттуу эмес сабактарга көбүрөөк ыкташат, алар окуучулардын мотивациясын жана жалпысынан окутууну шарттайт, ошондой эле алардын чыгармачылыгын өнүктүрөт, интернет, энциклопедиялар, сөздүктөр жана башкалар менен иштөөгө үйрөтөт.

Ошондой эле сабактарда жаңы материалды түшүндүрүү маанилүү ролду ойнойт, анын кабылдоо деңгээлинен окуучулар окуу материалын өздөштүрүүнүн бекемдигине көз каранды. Ошондой эле, окуп жаткан материалды бекемдөө этабы маанилүү, аны натыйжалуу ишке ашыруу үчүн биз көнүгүүлөр жана тапшырмалар системасын сунуш кылабыз:

- тилдик (пассивдүү көнүгүүлөр);
- кепти алдын алуучу (активдүү көнүгүүлөр);
- кептик (чыгармачыл тапшырмалар).

Ошондой эле, башталгыч мектепте заманбап билим берүүнүн жогорудагы көйгөйлөрүн оюн технологиясы жана сынчыл ойлом технологиясы аркылуу чечүүгө болот.

Чыгармачыл иштин түрлөрүн, ребустарды, кроссворддорду, табышмактарды, өнүктүрүүчү жана ролдук оюндарды колдонуу балдардын окууга болгон кызыгуусун арттырат. Педагогикада алар окуучулардын жигердүүлүгүн, демилгесин, өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө негизделген өнүктүрүүчү окутуунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат³⁰.

Сынчыл ойлом технологиясынын өзөгүндө үч фазалуу сабактын структурасы жатат:

---

³⁰ Андреева М. Ю. Использование развивающих игр и упражнений в учебном процессе. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2013/05/27/ispolzovanie-razvivayushchikh-igr-i-uprazhneniy-v-uchebnom> (дата обращения: 29.03.2020)

1-фаза: чакырык (мотивация баскычы, билимди активдештирүү, колдонулган ыкмалар – «туура же туура эмес билдирүү», «калың жана ичке суроолор», «кластер» ж. б.);

2-фаза: ишке ашыруу (ойлонуу, түшүнүү ар кандай формада жүргүзүлөт: окуу, көрүү, аңгеме, презентация жана башка активдүү окутуу ыкмалары – «инсерт», «түшүнүү дөңгөлөгү», «токтотуу менен окуу», «божомолдоо дарагы», жазуу методдору – «сюжеттик таблица», «борт журналы» ж. б.);

3-фаза: рефлексия (билимди жалпылоо). Бул этапта кайтарым байланыш берилет, өзүн-өзү анализдөө жана өзүн-өзү баалоо жүргүзүлөт. Рефлексия стадиясындагы ыкмалар – «синквейн», «айлана боюнча жазуу», «ойлонуунун б шляпасы», «айрым маселелер боюнча изилдөө» ж. б.

Жаш балдардын кабылдоосунда көрсөтмөлүүлүк принциби маанилүү ролду ойной турганы белгилүү. Бул тууралуу педагогдор Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, В.Г. Болтинский ж. б. психологдор Бине, Штерн, Бобертаг, Термен, П.П. Блонский өз тажрыйбалары менен балдардын сүрөттөрдү кабыл алуусу таасир этүүнүн башка түрлөрүнө караганда жакшы жүргүзүлөрүн тастыкташты. И.А. Полайчева белгилегендей, «педагог-психологдор окуучулардын угууларынын орточо 10%, окугандарынын 30%, байкагандардын 50%, окуучулардын практикалык иш-аракеттеринин 90% эсте каларын ырасташат».

Окутууну активдештирүүнүн жана көрсөтмөлүүлүк принцибин ишке ашыруунун натыйжалуу ыкмаларынын бири – азыркы учурда билим берүү процессинде өз позициясын бекемдеген окуу маалыматтарын визуалдаштыруу ыкмасы.

Орус тилин окутуу процессинде сабакты элестетүүнүн көптөгөн салттуу ыкмалары колдонулат: слайддар-презентациялар, сүрөттөр, видео-роликтер, кинофильмдер, тренажерлор, схемалар, таблицалар, графиктер ж. б. акыркы жылдары компьютердик технологиянын өнүгүшү менен жаңы визуалдаштыруу каражаттары пайда болду: скрайбинг, инфографика, акыл карталары, сөз булуту, убакыт лентасы, коллаж, визуалдык катарга негизделген ар кандай интерактивдүү тапшырмалар, интерактивдүү презентациялар ж. б.³¹

Визуалдык схемалар менен орфографиялык курчтукту да өнүктүрсө болот.

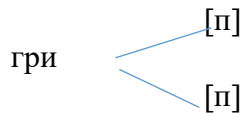
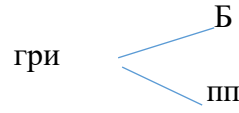
2-схема. з, с тамгалары. [з], [с] тыбыштары

Анализденген сөздөр	[з], [с] тыбыштарын айтабыз	з,с тамгаларын жазабыз
Зоя	[з] \ оя	З \ оя
Соя	[с] / оя	с / оя
Жазгандай айтабыз		
Зоя учится в школе.		На огороде растёт соя.

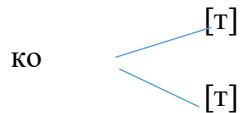
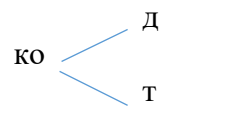
³¹ <https://infourok.ru/ispolzovanie-tehnik-vizualizacii-na-urokah-russkogo-yazika-i-literaturi-iz-opita-raboti-3376385.html> (дата обращения: 02.03. 2019)

Фонеманы айырмалоо компетенциясы маани айырмалоочу функциясы боюнча омофон-сөздөрдүн деңгээлинде төмөнкү схема боюнча иштелип чыккан:

3-схема. б, пп тамгалары. [п] тыбышы

Анализденген сөздөр	[п] тыбышын айтабыз	б, пп тамгаларын жазабыз
Гриб Грипп	гри 	гри
Ар дайым жазгандай айтабыз.		
На пригорке вырос гриб.		Грипп приходит к нам зимой.

4-схема. д, т тамгалары. [т] тыбышы

Анализденген сөздөр	[т] тыбышын айтабыз	д, т тамгаларын жазабыз
Код Кот	ко 	ко
Ар дайым эле жазгандай айтпайбыз.		
Код к сейфу знает только папа.		И днём, и ночью кот учёный всё ходит по цепи кругом.

Окуу компетенттүүлүгүн калыптандыруу орус тили жана окуу сабактары үчүн гана эмес, башка предметтердин окуу материалдарын өздөштүрүүдө да маанилүү. Ошондуктан, андан кийин башталгыч класстардын окуучуларынын окуу көндүмдөрүн калыптандыруу жөнүндө сөз болот.

Окуу көндүмдөрү, албетте, орус тили сабактарында калыптанат. Экинчи тилде бул көндүмдөр андан ары өнүгүп, экинчи тилде окуп жатканда интонацияга жана окууну түшүнүүгө көбүрөөк көңүл буруу керек.

XX кылымдын 30-жылдары окуу чеберчилигинин критерийлери аныкталган: тез окуу, туура окуу, түшүнүп окуу жана көркөм окуу³².

Окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү маселеси менен Н.Ф. Бунаков, И.Д. Тихомиров, В.П. Шереметевский, Ц. Балталон, В.А. Флеров, А.А. Смирнов, М.С. Васильева, М.И. Оморокова ж. б. сыяктуу окумуштуулар алектенишкен. Текст менен иштөөдө окуучулар белгилүү билгичтиктерге, түшүнүү көндүмдөрүнө ээ болушу керек. Эксперименталдык класстын мугалимдерине сунуш кылган түшүнүү менен окуу ишин уюштуруу төмөнкү таблицада келтирилген.

1-таблица. Окулган текстти түшүнүү боюнча иштөө этаптары

№	Иштин этаптары	Методдор жана ыкмалар
1.	Темага киришүү. Чакыруу баскычы	Алгачкы аңгемелешүү
2.	Текстти алгачкы кабылдоо	Үнүн чыгарып окуу, «ичинен окуу», чынжырча менен окуу
3.	Баштапкы кабылдоону текшерүү	Суроо жана жооптор
4.	Текстти баштапкы талдоо	Мугалим менен текстке комментарий берүү

³² Афанасьев П.О. Методика русского языка для педагогических техникумов и преподавателей начальной школы. Гос.учебно-пед. изд. М., 1935.

5.	Экинчи баскычтагы талдоо – каармандардын негизги ойлорун, сезимдерин түшүнүү, каармандардын иш-аракеттерин баалоо	Терип окуу жана «оозеки сүрөт тартуу» аркылуу сүрөттөрдү же тексттин семантикалык бөлүктөрүн талдоо
6.	Синтез – тексттин мазмунунун идеялык-образдык жагын толук түшүнүү	Окуучулардын текстти баалоосу. Көркөм окуу.

Текст менен иштөө боюнча тапшырмалар жана көнүгүүлөр системасы төмөнкүдөй сунушталат:

1. Текст боюнча суроолорго жооп берүү.
2. Текстти бөлүктөргө бөлүп, ар бир бөлүктүн атын атоо.
3. Тексттин мазмуну боюнча план түзүү.
4. План боюнча деталдуу айтып берүүнү даярдоо.
5. Тексттин негизги идеясын түзүү.
6. Текст боюнча оозеки сүрөт тартуу.
7. Текстке иллюстрация тартуу жана ага кол коюу.

Харакоз П.И. методикасына ылайык, биз визуалдаштыруу ыкмасын колдонуп, төмөнкүдөй фраза менен иштөө көнүгүүлөрүнүн системасын түздүк, аны сунуштайбыз (Харакоз фразанын үстүнөн иштөө үч мүчөдөн турган цикл деп атайт)³³.

- 1) таблицада же схемада үйрөнүлгөн фразанын үлгүсү көрсөтүлөт;
- 2) таблицаларды колдонуу менен типтештирүү (бир типтеги мисалдардын катарларын тандоо);
- 3) сюжеттик сүрөттөрдү колдонуу менен машыгуу көнүгүүлөрүн (фразаны окуучунун сүйлөө практикасына киргизүү).

Кепти алдын алуучу (тилдик) көнүгүүлөр кепте форманы түзүү жана колдонуу жөндөмүн бекемдейт, аны колдонуу жөндөмүн автоматташтырат:

- фразаларды үлгү боюнча түзүү;
- аягына чейин жазуу жана толуктоо;
- сөздү керектүү формага киргизүү;
- сүйлөмдөрдү жайылтуу, толуктоо.

Коммуникативдик көнүгүүлөр эне тилинде эркин сүйлөө жана ой жүгүртүү жөндөмүн жаратат:

- ачык суроолор (суроолорго жооптор);
- сүрөт менен иштөө (лексикалык иштин формасы, фразеологиялык тапшырманы аткаруу, б.а. керектүү конструкцияларды, сүйлөмдөрдү, байланыштуу текстти түзүү);
- окуу (өткөн сөз айкаштарынын жана грамматикалык формалардын түрлөрүнөн турган байланыштуу текст);
- сюжеттик сүрөттөрдү колдонуу менен ар кандай кеп кырдаалдарын түзүү (экскурсияда, дүкөндө, дарыканада, ашканада ж. б.);

³³ Харакоз П. И. Основы методики обучения русскому языку в киргизской восьмилетней школе: Учеб. пособие для студентов филолог. факультетов вузов КиргССР /худож. В. Шорохов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ф.: Мектеп, 1983. – С.128.

- ролдук оюндарды ойноо.

Жогорудагы маселелер психологиянын да объекти болуп саналат. Психолог-окумуштуулар Выготский Л.С., Гальперин П.Я., Леонтьев А.Н., Рубинштейн С.Л., Талызина Н.Ф., Эльконин Д.Б. ж. б. окутуунун сапатын жогорулатуунун негизги ыкмасы деп билим алууда окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү жана аны башкарууну өркүндөтүүнү эсептешкен. Ал үчүн ишенимдүү жана объективдүү баалоо системасы керек.

Изилдөө ишинин объектиси түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүк форматында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектепте башталгыч класстардын орус тили сабагында ООЖин баалоо процесси болуп саналат.

Баалоо – бул окуучулардын окуу, таанып-билүү ишмердүүлүктөрүнө байкоо жүргүзүү процесси, ошондой эле билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында окуучу жөнүндө маалыматтарды чогултуу, сүрөттөө жана чечмелөө процесси.

Жалпысынан, баалоо процесси бир нече деңгээлде жүрөт:

– класс, – мектептер, – өлкө деңгээлинде, – эл аралык деңгээлде.

Башталгыч мектеп окуучуларынын жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык изилдөөлөр: PISA, TIMMS, PIRLS.

Мазмунду өзгөртүү менен бирге баалоо системасы да өзгөрөт.

Эң оболу, билим берүү процессинде баалоо системасынын ролу жана функциялары өзгөрөт. Баалоо системасы окуу процессин жөнгө салуучу каражат гана эмес, мазмундун элементи, сапатты жогорулатуу каражаты болуп саналат. Эгерде салттуу билим берүү системасында мугалим билим, билгичтиктерди калыптандырууга гана көңүл бурса, анда азыркы баалоо системасында ал компетенттүүлүктөрдү жана инсанды калыптандырышы керек.

Бул учурда жардамга баа койбой окутуунун баалоо системасынын ар кандай методдору келиши мүмкүн:

- жетишкендиктин тепкичтери; – Г.А. Цукермандын сыйкырдуу сызыктары [221];

- жеке жетишкендиктердин баракчасы; - байкоо баракчалары ж. б.

Биздин изилдөөнүн предмети түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдү түзгөн, окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде орус тили сабагында окутуунун күтүлүүчү натыйжалары форматындагы башталгыч класстардын ООЖ болуп саналат.

Заманбап мектептин алдында окуу жетишкендиктерин адекваттуу баалоо, өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүн талдоо милдети турат. ООЖ Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүсүнүн мамлекеттик стандартында [59] жана 1-4-класстар үчүн окутуу кыргыз, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептерде орус тили боюнча предметтик стандартында жазылган түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрү менен берилет [169]. Анткени, билим берүүнүн сапатын жогорулатуу компетенттүүлүк форматында берилген ООЖин деңгээлинин сапатын жогорулатуу менен тыгыз байланышта.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо – бул билим берүү процессинин натыйжасы катары каралуучу түйүндүү (базалык) жана предметтик компетенциялардын окуучуларда калыптануу деңгээлин аныктоого багытталган педагогикалык иш-аракеттердин атайын уюштурулган системасы. Окуу-тарбия процессинин акыркы натыйжасы болуп окуучулардын компетенттүүлүгү эсептелиши керек.

КР жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында **билим берүүнүн сапаты** билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын (окуучулардын, мугалимдердин, ата-энелердин жана коомдун) күтүүлөрүнө жана билим берүүнүн максаттарына жана милдеттерине билим берүүнүн натыйжасынын дал келүү даражасы катары аныкталат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин педагогикалык өлчөөгө тарыхый, системалык, компетенттүүлүк мамилелер, «сапат» жана «сан» категорияларынын философиялык чечмелениши, теория менен практиканын биримдиги жөнүндө философиялык жоболор; өлчөөнүн жалпы теориясы (Берка К. [32, 1987], Кусаинов А.К. [145, 2016] ж. б.), педагогиканын теориясы жана методологиясы (Бекбоев И.Б. [33, 2001], Подласый И.П. [221, 2002] ж.б.), окутуунун жана баалоонун психологиялык-педагогикалык теориялары (Аванесов В.С. [2, 2006; 3, 1999], Ананьев Б.Г. [15, 1980], Амонашвили Ш.А.[11, 1980; 13, 1984], Давыдов В.В. [85, 2004], Калдыбаев С.К. [117, 2001], Ксензова Г.Ю. [140, 2002], Переверзев В.Ю. [217, 2005], Симонов В.С. [242, 2017], Эльконин Д. Б. [329, 1962]. ж.б.).

Изилдөөнүн методдору: байкоо, сүйлөшүү, маектешүү, анкета, тестирлөө.

Изилдөөнүн базасы. Негизги тажрыйбалык-эксперименталдык иштер Бишкек шаарынын № 68 жана № 69 мектеп-гимназияларынын, Ош шаарынын Ю. Гагарин атындагы № 17, Ч. Айтматов атындагы № 36, Курманджан Датка атындагы № 31 мектептеринин, Талас облусунун Бакай-Ата районундагы Чалдовар мектеп-гимназиясынын жана Ысык-Көл облусунун Ысык-Көл районундагы Тамчы айылынын мектептеринин базасында жүргүзүлдү. Экспериментке республиканын мектептеринин башталгыч класстарынын 54 мугалими, 1000 ден ашуун окуучулары катышты.

Изилдөөнүн уюштурулушу жана этаптары. Изилдөө 2014-жылдан 2021-жылга чейин үч этапта жүргүзүлдү.

Биринчи этапта (2014-2016) диссертациянын мазмуну түзүлүп, изилдөө темасы боюнча психологиялык, педагогикалык жана методикалык адабияттарга теориялык талдоо жүргүзүлдү; максаты жана милдеттери аныкталды; констатациялык эксперимент жүргүзүлдү.

Экинчи этапта (2017-2019) окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык модели иштелип чыкты; калыптандыруучу эксперимент жүргүзүлдү.

Үчүнчү этапта (2020-2021) эксперименттин натыйжалары талданып, жалпыланган жана системалаштырылган; негизги жоболор иштелип чыккан жана диссертациянын материалдары таризделген.

Диссертациянын «**Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо тесттерин иштеп чыгуу жана конструкциялоо**» деп аталган үчүнчү главасында изилдөөнүн үчүнчү милдети чечилди, ООЖин баалоонун модели жана компетенттүүлүктүн калыптанышын өлчөө инструментарийлери иштелип чыккан, аларды конструкциялоо процесси жана тесттерди колдонуу методикасы баяндалган. 4-класста экинчи тил катары орус тилинин предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптануусу эксперименталдык иште тест аркылуу текшерилди:

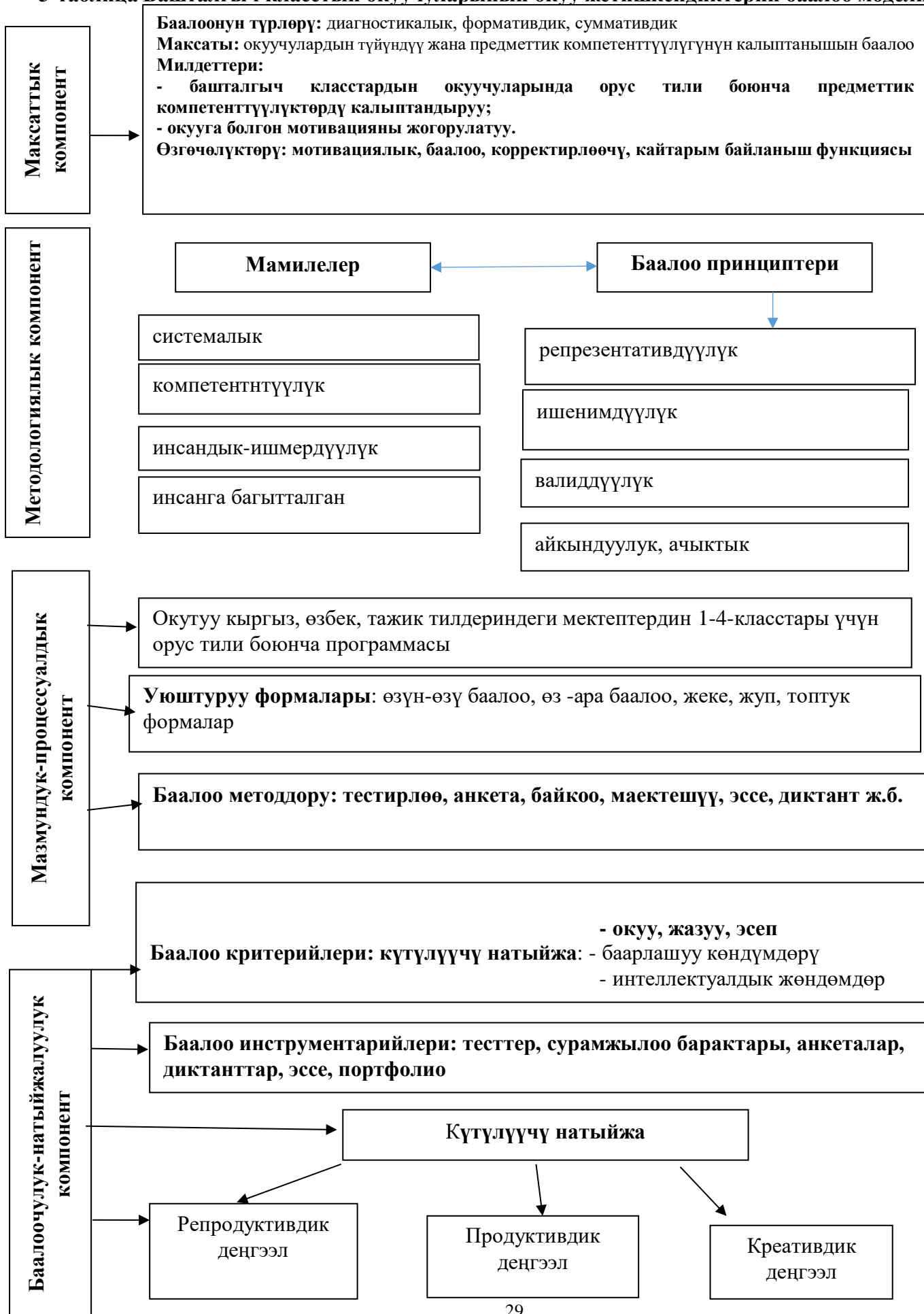
1. тексттен ачык түрдөгү маалыматты табат
2. текст боюнча жыйынтык чыгарат
3. текстте сүрөттөлгөн иш-аракеттердин туура ырааттуулугун аныктайт
4. сүйлөмдү толуктай алат
5. сөздүн маанисин аныктайт
6. тексттеги негизги ойду аныктай алат
7. сын атоочтордун жана зат атоочтордун лексикалык айкалышын байланыштырат
8. каармандардын аракеттерин баалай алат
9. тыбыштарды жана тамгаларды айырмалай алат
10. сөздөрдүн маанисин түшүнөт, синонимдерди табат
11. сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн аныктайт
12. зат атоочтордун родун аныктай алат
13. сөздөрдү алфавит боюнча иреттей алат
14. сүйлөмдү туура тартипте түзө алат
15. суффикстин маанисин айырмалай алат
16. тексттеги сүйлөмдөрдүн тартибин аныктай алат
17. диалогду реплика менен толуктай алат
18. байланыштуу орусча кепти угуп түшүнөт
19. макалды мааниси боюнча толуктай алат
20. сүрөттөрдү аймактын аталыштары менен дал келтире алат.

Окутуунун негизги максаты инсанды калыптандыруу деп айтканыбызда, билим берүү процессинин натыйжасы калыптанган түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүккө ээ инсан болушу керек, б. а. маалымат менен иштей алган, коммуникативдүү, башкаларга толеранттуу, көйгөйлөрдү чечүүгө жөндөмдүү, оор кырдаалдан чыгуунун жолун таба алган, ошондой эле алган билимин иш жүзүндө колдоно алган инсан болушу керек.

2-таблица. 4-класста орус тили жана окуу боюнча тесттин матрицасы

Бөлүмдүн аталышы (мазмундуу тилкелер)	Репродуктивдик 1	Продуктивдик 2	Креативдик 3	баллдар
1-Бөлүм Грамматика	№№ 9, 11, 12, 13	№№ 5, 7, 10, 15	№ 16	15
2-Бөлүм Аудирование (угуу)			№ 18	3
3-Бөлүм Окуу	№ 1, 4	№ 2, 3	№№ 6, 8	12
4-Бөлүм Жазуу		№ 17	№ 14	5
5-Бөлүм Сүйлөө	-	-	-	0
6-Бөлүм Социомаданий компетенция	№ 19	№ 20		3
Бардыгы	7 балл	16 балл	15 балл	38 балл (100%)

3-таблица Башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо модели.

Инструментарийлерди түзүүдө тесттин эки өлчөмдүү технологиялык матрицасы иштелип чыккан, анда окуучулар материалды өздөштүрүү деңгээли жана мазмуну боюнча тесттик тапшырмалар тең салмактуу бөлүштүрүлгөн (2-таблица).

Баалоо инструментарийлери үч деңгээлге (репродуктивдик деңгээл, продуктивдик деңгээл жана чыгармачылык деңгээл) багытталууга жана татаалдыгы боюнча окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык келүүгө тийиш.

Диссертациянын «Педагогикалык эксперимент» аттуу төртүнчү главасында изилдөөнүн төртүнчү маселесин чечилди: 3-таблицада келтирилген окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык моделинин натыйжалуулугу эксперименталдык түрдө текшерилди.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо моделин (мындан ары: модель) сүрөттөөдө биз КРнын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын 16-беренесинде жазылган башталгыч мектептин миссиясына таяндык [78]:

«Жалпы башталгыч билим берүү баланын инсандыгын калыптандыруу, анын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү, окуп жаткан тилде эсептөө, окуу жана жазуу көндүмдөрүн, ошондой эле мамлекеттик жана расмий тилдерде баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу максатын көздөйт»:

- 1) окуп жаткан тилде окуу, жазуу жана эсептөө көндүмдөрү
- 2) мамлекеттик жана расмий тилдерде баарлашуу көндүмдөрү
- 3) интеллектуалдык жөндөм.

Биз иштеп чыккан модель 4 компоненттен турат: максаттык, методологиялык, мазмундук-процессуалдык жана баалоочулук-натыйжалуулук.

Жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында баалоонун 3 түрү белгиленген:

- 1) диагностикалык
- 2) формативдик
- 3) суммативдик.

Жогорудагынын негизинде биз моделдин максатын аныктадык: окуучулардын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптанышын баалоо. Коюлган максаттан милдеттер келип чыгат:

- башталгыч класстардын окуучуларын орус тили боюнча түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу;
- окууга болгон мотивацияны жогорулатуу.

Методологиялык компонент мамилелерди сүрөттөйт:

- 1) системалык
- 2) компетенттүүлүк
- 3) инсандык-ишмердүүлүк
- 4) инсанга багытталган.

Биздин моделде баалоо принциптери: объективдүүлүк, репрезентативдүүлүк, валиддүүлүк, ачык-айкындык, ишенимдүүлүк.

Мазмундук-процессуалдык компонентте биз окутуу кыргыз, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстары үчүн орус тили боюнча

программаны иштеп чыктык, ал республиканын мектептеринин окуу процессине киргизилген. (1.4-пунктту караңыз.). Формалары, методдору, критерийлери жана баалоо инструментарийлери эксперимент бөлүгүндө сүрөттөлгөн.

Баалоо системасын иштеп чыгууда мугалим төмөнкү негизги принциптерди жетекчиликке алышы керек:

- **Объективдүүлүк** – объективдүүлүк принциби бардык окуучулардан окшош шарттарда бир эле тесттен өтүүнү талап кылат. Маалыматтарды иштеп чыгуунун объективдүүлүгү мугалимге да, бардык окуучуларга да белгилүү болгон так баалоо критерийлеринин болушун болжолдойт.
- **Репрезентативдүүлүк** – репрезентативдүүлүк принциби окуу материалынын бардык көлөмүн камтуу.
- **Ишенимдүүлүк** – бул педагогикалык өлчөөнүн тактык деңгээли. Ошол эле белгини кайталап өлчөө ошол эле натыйжаларды берсе, баалоо методу ишенимдүү деп эсептелет.
- **Баалоо методунун валиддүүлүгү** же аныктыгы, чындыгында өлчөнүүчү нерсе же башка нерсе өлчөнүп жаткандыгын көрсөтөт.
- **Ачык-айкындык** – бул окуу процессинин бардык катышуучуларына баалоо процессинин өзүн да, баалоонун натыйжаларын да көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берген принцип.

Баалоонун түрлөрү жана формалары

Окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктерин өлчөө үчүн баалоонун үч түрү колдонулат: диагностикалык, формативдик жана суммативдик, алардын ар бири белгилүү бир формада ишке ашырылат.

Диагностикалык баалоо

Диагностикалык баалоо формасы боюнча киришүү баалоосу болуп саналат жана окуучунун компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээлин аныктоого кызмат кылат. Ал окуу жылынын башында өткөрүлөт жана жыл аягында студенттин күтүлгөн натыйжаларга жетишүүдөгү прогрессин аныктоого мүмкүндүк берет. Диагностикалык баалоонун натыйжалары кыскача баяндалып жазылат жана мугалим үчүн окуу тапшырмаларын жана окуучу үчүн окуу тапшырмаларын белгилөө менен окуу процессин өзгөртүүгө жана өркүндөтүүгө негиз болот.

Формативдик баалоо

Формативдик баалоонун максаттары – окуучулардын материалды өздөштүрүүсүнүн ийгилигин жана жеке өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ошондой эле окуучуларга күтүлүүчү натыйжаларга жетүү үчүн сунуштарды иштеп чыгуу. Анын формасы боюнча, ал киришүүчү (изилденип жаткан теманын башында) жана учурдагы (окуу процессинде) болушу мүмкүн. Мугалим формативдик баалоону окутууну өз убагында коррективкалао, пландаштырууга өзгөртүүлөрдү киргизүү жана окуучу аткарган ишинин

сапатын жакшыртуу үчүн колдонот. Окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнүн деңгээли эмес, аткарган конкреттүү иши бааланат.

Окуунун натыйжаларын баалоодо окуучулардын өзгөчөлүктөрү эске алынат (иштин темпи, теманы өздөштүрүү ыкмалары ж.б.), окуучулардын жетишкендиктерине жана прогрессине көңүл бурулат. Окуучунун прогресси билим берүү чөйрөсүндө окуу максатында белгиленген белгилүү бир натыйжаларга жетишүү катары аныкталат. Формативдик баалоодо көбүнчө баа колбайт, мугалим окуучулардын жеке прогрессине байкоо жүргүзөт. Журналдагы баа зарылдык боюнча гана катталат.

Суммативдик баалоо

Окуучуларды суммативдик баалоо алардын ар бир этап үчүн пландаштырылган натыйжаларга жетүү деңгээлин аныктоого кызмат кылат жана учурдагы, аралык жана суммативдик баалоодон турат.

- Учурдагы баалоо теманы сабак учурунда үйрөнүүдө жүргүзүлөт. Анын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: теманы түшүнүү жана баштапкы өздөштүрүү деңгээлин аныктоо, анын айрым элементтери менен мурунку темалардын мазмунунун ортосунда байланыш түзүү. Учурдагы баалоо предметтик стандарт сунуш кылган баалоо критерийлерине жана ченемдерине ылайык жана окуу материалын өздөштүрүүдө окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлөт. Учурдагы баалоону мугалим, ошондой эле окуучулар аткарат: жуптардагы жана топтордогу өз ара көзөмөл, өзүн-өзү башкаруу.

- Орто аралык баалоо берилген күтүлүүчү натыйжаларга, предметтик стандарт менен аныкталган мазмундук тилкелерге ылайык жана жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты менен аныкталган иштин алдыңкы түрлөрү аркылуу жүргүзүлөт:

- жазуу иштери/булактар менен иштөө;
- техникалык оозеки жооп / презентация;
- долбоор, изилдөө иши, иштин атайын түрлөрү;
- портфолио (жетишкендиктер папкасы).

Иштин бардык түрлөрү баалоо критерийлеринин жана ченемдеринин негизинде бааланат, милдеттүү болуп саналат жана календардык-тематикалык планды иштеп чыгууда мугалим тарабынан алдын ала пландаштырылат.

- Жыйынтыктоочу баалоо мектеп календарына (чейрек, жарым жыл, окуу жылы), окуу-тематикалык планга (темалар боюнча баалоо) ылайык жүргүзүлөт жана колдонуудагы ченемдерге жана иштелип чыккан баалоо критерийлерине ылайык жазуу жүзүндө аткарылат.

Баалоонун түрлөрү

Билим берүү системасында педагогикалык баалоонун эки түрү колдонулат: критериалдык жана ченемдик, алар милдеттер менен айырмаланат.

Айрым окуучулардын билимин критериалдык баалоо белгиленген стандарттарга карата жүргүзүлөт. Анын максаты – айрым окуучулардын же топтордун натыйжаларын белгиленген стандарттарга карата сүрөттөө. Айрым

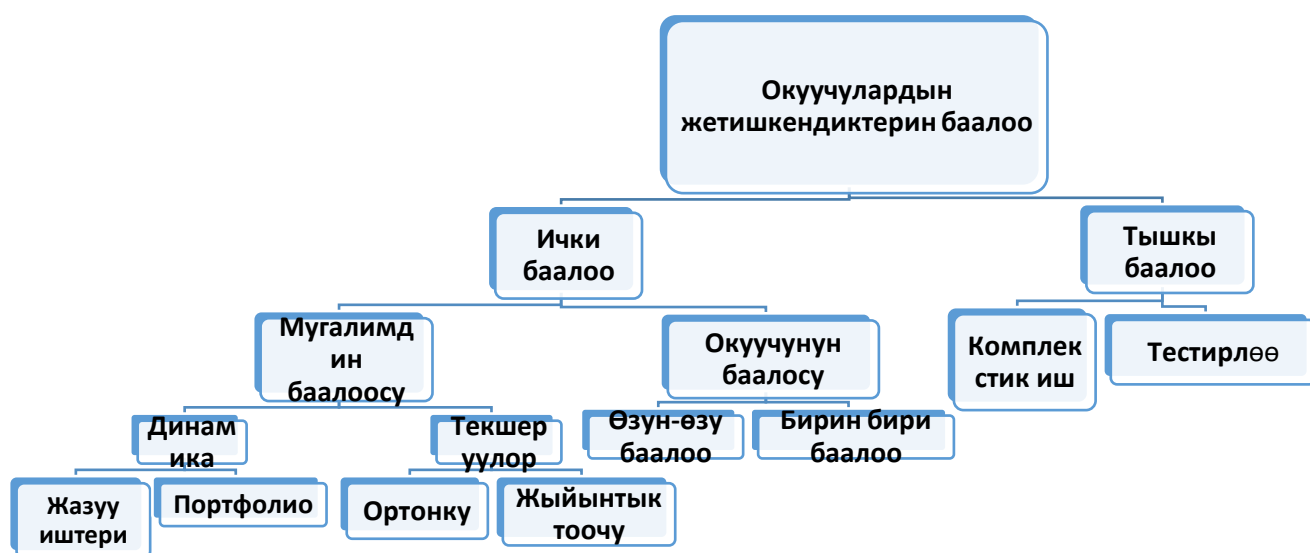

окуучулардын билимин ченемдик баалоо окуучулардын өзүнчө тобунун даярдык деңгээлине карата аткарылат. Анын максаты – айрым окуучулар менен калган окуучулардын ортосундагы билимди практикалык салыштыруу.

Баалоонун бул эки түрү бири-бирин жокко чыгарбайт, педагогикалык практика ченемдик жана критериалдык баалоону талап кылат. Мугалим баалоонун кайсы түрүн колдонушу керектигин аныктоо үчүн, баалоо максатына кайрылышы керек. Эгерде ар бир окутулуп жаткан окуу материалынын маанилүү бөлүгүн аныктоо, өздөштүрүү же өздөштүрбөө керек болсо, анда бул учурда баалоонун критериалдык түрүн колдонуу керек. Зарыл болсо, сабак боюнча мектеп олимпиадасына катышуу үчүн класстын бир нече окуучуларын тандоо, албетте, баалоонун ченемдик түрү керек.

Ошентип, окуучулардын жетишкендиктерин баалоо системасын анын компоненттеринин: түрлөрүнүн, формаларынын жана типтеринин өз ара байланышында көрсөтсө болот (сүрөттү караңыз. 3.1)

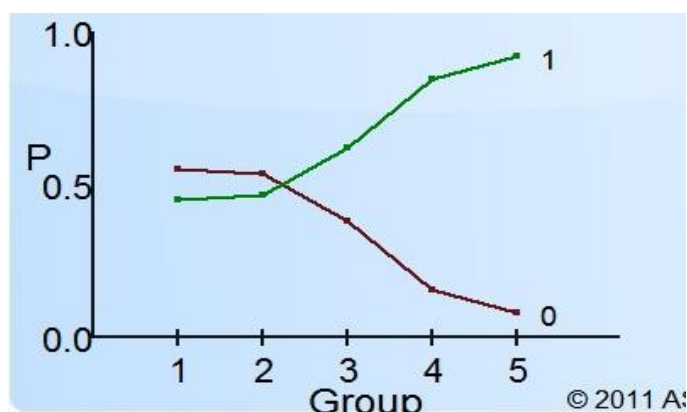
2-сүрөт. Баалоонун түрлөрү, формалары жана типтери

Тест тапшырмалары компьютердик программанын жардамы менен ишенимдүүлүккө сыноодон өтгү. Претесттерден бир нече жолу өткөндөн кийин, тапшырмалар стандартташтырылган тесттер үчүн зарыл болгон параметрлердин көрсөткүчтөрүнө жетиши керек. Муну бир тапшырманын мисалында көрөлү.

2- тапшырма.

“Эмне үчүн текст ушундай аталат?” деген суроо жоопту негиздөө компетенттүүлүгүн, аргумент жасоону текшерет. Статистика боюнча, төмөндө көрүнүп тургандай, P (суроонун татаалдыгы) – 0,5; Total Rpbis чектөө дискриминациясы – 0,2 (тапшырманын студенттерди начар жана күчтүү деп бөлүү жөндөмү); Alpha w/o – тесттин ишенимдүүлүгү 0,80 (жогорку).

Item information

Seq.	ID	Key	Score	Num Options	Domain	Flags
2	2	1	Yes	2	1	

Item statistics

N	Mean	Total R	Total Rbis	Alpha w/o
1375	0,56	0,23	0,69	0,80

Option statistics

Option	Weight	N	Prop.	Rpbis	Rbis	Mean	SD	Color
0	0	455	0,20	0,02	0,03	7,07	2,38	Maroon
1	1	810	0,56	0,55	0,69	9,56	2,78	Green
Omit Not Admin		110	0,25	-0,10	-0,14	6,08	2,36	

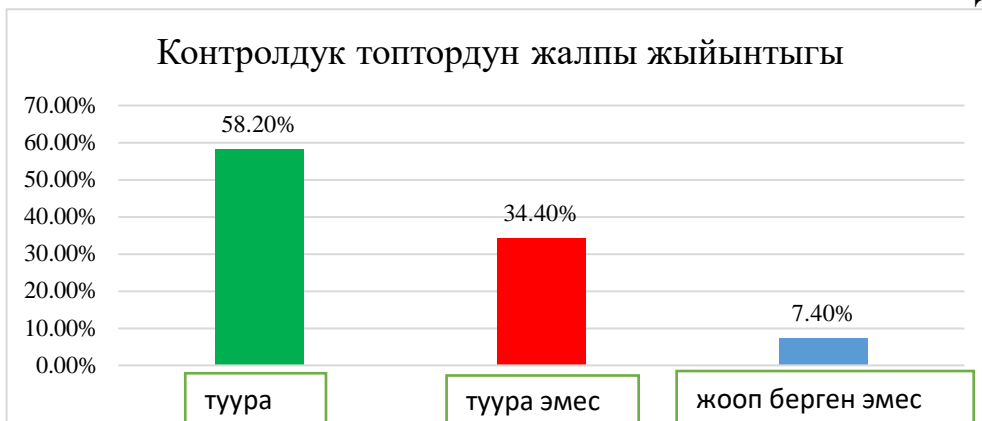
Quantile plot data

Option	N	0-20%	20-40%	40-60%	60-80%	80-100%	Color
0	41	0,55	0,53	0,38	0,16	0,08	Maroon
1	117	0,45	0,47	0,62	0,84	0,92	Green

Тесттин жыйынтыктарын статистикалык талдоо, компьютердик программанын жардамы менен алынган, маалыматтарды сүрөттөө жана жалпылоо Педагогикалык эксперименттин натыйжалары 3.3-пунктта берилген.

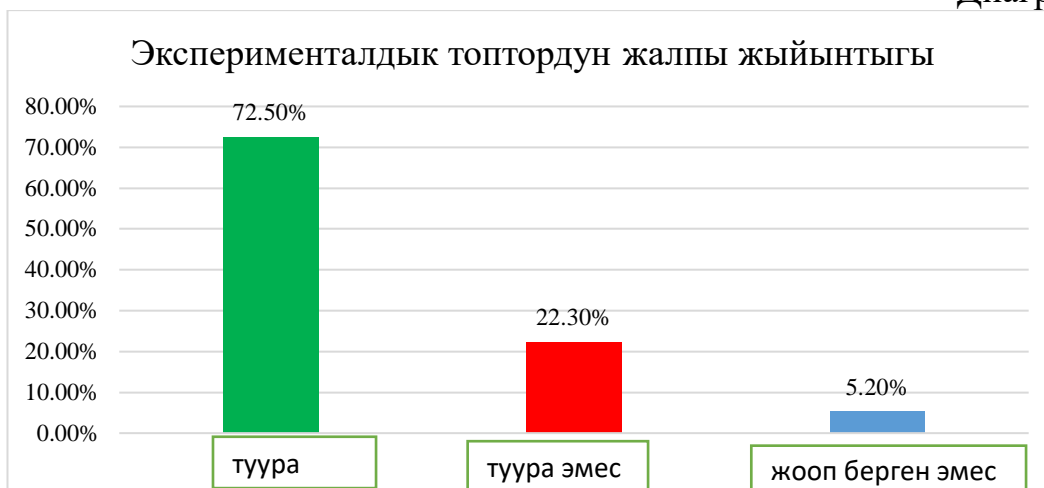
Кыргыз тилинде окуткан мектепте окуучулардын орус тили боюнча компетенттүүлүгүнүн калыптанышын өлчөө боюнча жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыгы.

Диаграмма 1

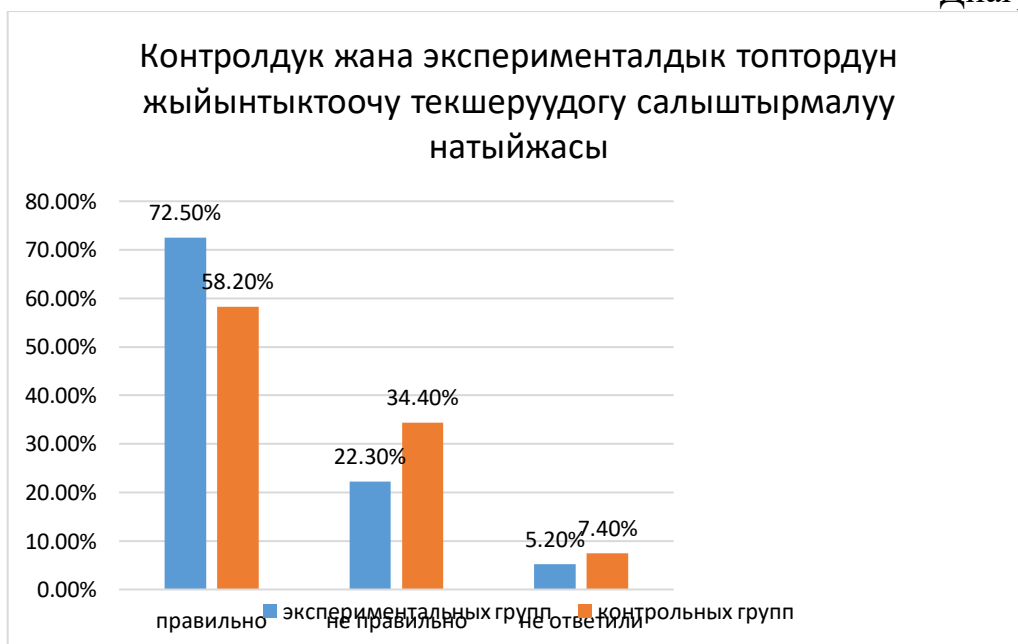
Контролдук топтордун окуучуларын тестирилөөнүн жалпы натыйжаларынын көрсөткүчтөрү билим берүү стандартынын талаптарынын деңгээлине жетпейт.

Диаграмма 2

Эксперименталдык топтордун окуучуларын тестирилөөнүн жалпы натыйжасынын билим берүү стандартында белгиленген компетенциялардын калыптанышынын орточо деңгээлинен жогору көрсөткүчтөрү-72,50 %.

Диаграмма 3

Орточо жыйынтыкты салыштырганда, жогоруда көрүнүп тургандай, 15% га жогорулады. Демек, эксперименталдык топтордо биз иштеп чыккан моделди окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн колдонуунун натыйжалуулугу далилденген деп эсептесек болот.

Окуучулардын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээли биз иштеп чыккан беш бөлүмдөн турган тесттик тапшырмалардын комплексинин жардамы менен текшерилди:

4-таблица. Тесттин бөлүмдөрү жана предметтик компетенттүүлүктөр

№	Бөлүмдөр	Компетенттүүлүктөр
1	Окуу	Айкын маалыматты табуу, жашыруун маалыматты табуу, корутунду чыгаруу, туура ырааттуулукту орнотуу, сүйлөмдөрдү толуктоо, ырааттуу текстти түзүү үчүн сүйлөмдөрдүн тартибин аныктоо.
2	Грамматика	Сүйлөмдүн баш жана айкындооч бир өңчөй мүчөлөрүн аныктоо, сөздөгү тыбыштардын жана тамгалардын санын аныктоо, зат атоочту сын атооч менен ыңгайлаштыруу
3	Аудирование (угуу)	Угуп жаткан тексттин мазмунун түшүнүү, угуу боюнча билдирүүнү түшүндүрүү
4	Жазуу	Сүйлөмдү туура тартипте түзүп жазуу, диалогду толуктоо, тексттин негизги идеясын жазуу, сөздүн маанисин жазуу.
5	Социомаданий компетенция	Макалды толуктоо, сүрөттөрдү Кыргызстандын жерлеринин аталыштары менен дал келтирүү.

Контролдук жана эксперименталдык топтордун тестирилөөнүн натыйжалары компьютердик программа тарабынан талдоого алынган, анын иштөө алгоритми 3.2-пунктта берилген.

Натыйжалар бир нече параметрлер боюнча чыгарылды: гендер, мектептердин жайгашкан жери жана мектептердин тиби.

Диаграмма 4

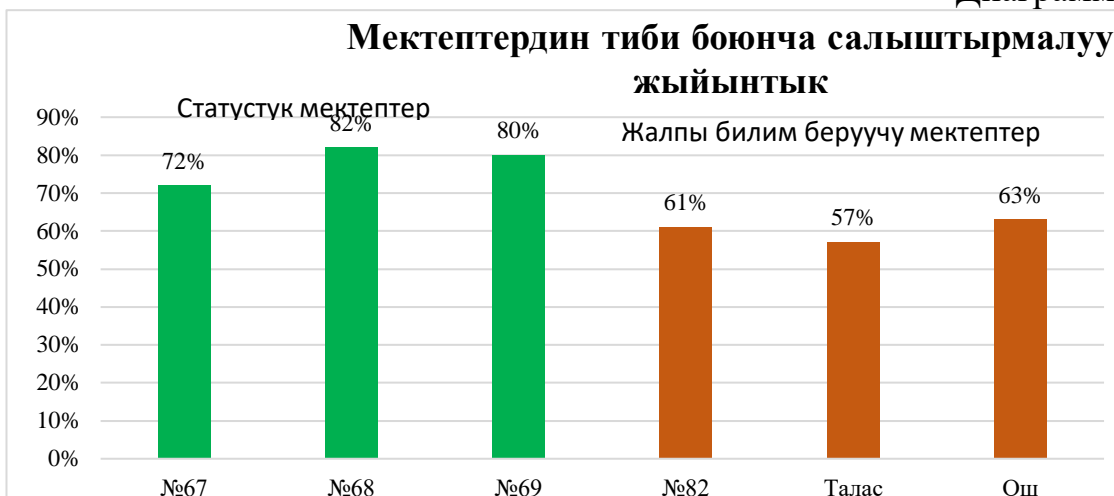
Диаграмманын маалыматынан кыздардын көрсөткүчтөрү эркек балдардын көрсөткүчүнөн 26% жогору экендиги көрүнүп турат.

Диаграмма 5

Бул шаар айылга караганда стандарттын талаптарын өздөштүрүү деңгээли 13% жогору деп жыйынтык чыгарууга болот.

Диаграмма 6

Мектептердин түрү боюнча, башкача айтканда Кыргызстандагы статустук мектептер гимназиялар, лицейлер жана автордук окуу-тарбия комплекстери деп аталат. Статустук мектептердеги жетишкендиктердин деңгээли жалпы билим берүүчү мектептерге караганда жогору, төмөндөгү диаграммадан орточо арифметикалык айырма 16 экендигин көрөбүз %.

Диаграмма 7

Түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн контролдук жана эксперименталдык топторунун окуучуларында калыптануу деңгээли биз

иштеп чыккан тесттик тапшырмалардын комплекси менен текшерилди, анын мазмуну окутуу кыргыз, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстары үчүн орус тили боюнча программага туура келет.

Ошентип, тесттин «Грамматика» биринчи бөлүмүнө орус тилинин фонетикасын, лексикасын жана грамматикасын билүү боюнча 9 тапшырма киргизилген, алар өз жыйындысында тилдик компетенттүүлүктүн калыптангандыгын текшерген, «угуу» экинчи бөлүмүнө – 18-тапшырма, «окуу» үчүнчү бөлүмүнө 6 тапшырма окууну түшүнүү компетенттүүлүгүн текшерүү үчүн берилген (№№ 1, 2, 3, 4, 6, 8), 2 тапшырма «жазуу» бөлүмүнө киргизилген (№ 14 жана № 17) жана социалдык-маданий компетенттүүлүктү текшерүү үчүн 2 тапшырма колдонулган (№19 жана № 20). Ар бир тапшырма боюнча аткаруунун натыйжалары диссертациянын текстинде келтирилген. Бир тапшырманын мисалын келтирели.

Диаграмма 8

8-диаграммада көрсөтүлгөндөй, текст боюнча корутунду чыгарууга окуучулардын компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээли 64,4% түзөт. Демек, окуучулар тексттин корутундусун базалык деңгээлден жогору чыгара алышат.

Ар бир тапшырма боюнча маалыматтарды талдоо балдардын тест тапшырмаларын кандайча аткаргандыгын жана алардын ар бир өзүнчө компетенттүүлүгүн кандай деңгээлде түзгөндүгүн толук чагылдырат.

4-таблицада бул контролдук жана эксперименталдык топтор менен эксперимент башында көрсөткүчтөрү дээрлик ар түрдүү эмес болсо, анда эксперименталдык топтордун окуучулардын деңгээли эксперименттин аягында 15% га жогорулаган.

5-таблица. – Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 4-классынын окуучуларынын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээлин баалоону жыйынтыктоочу текшерүүнүн натыйжалары

Топтор	Тилдик компетенция	Кептик (коммуникативдик) компетенция	Социомаданий компетенция	Экспериментке чейинки орточо маани (%менен)	Эксперименттен кийинки орточо маани (%менен)	Окуучулардын саны
Контролдук	63,7%	54,3%	58,5%	59 %	58,2 %	1086
Эксперименталдык	73,6 %	66,2 %	80,5%	58,7 %	72,5 %	1375

Ошентип, экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки бөлүмдөрдүн натыйжалары башталгыч класстардын окуучуларынын орус тили боюнча негизги жана предметтик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун оң динамикасын көрсөттү.

ЖАЛПЫ ТЫЯНАКТАР

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо системасынын калыптанышынын актуалдуу проблемаларын, азыркы абалын изилдөө жана өнүгүү жолдорун аныктоо башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун маанилүүлүгүн белгилөөгө мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн натыйжаларын жыйынтыктап, биз төмөнкү негизги тыянактарды чыгардык:

1. Окуу (түшүнүү), сүйлөө, жазуу, эсептөө, сынчыл ойлом жана турмуштук маанилүү маселелерди чыгармачылык менен чечүү жөндөмдөрүн калыптандырууга кошкон салымын баалоо позициясынан предметтик стандарттарга жана башталгыч мектепте колдонулган окуу программаларга жана окуу китептерге, изилдөөнүн көйгөйүн караган илимий-теориялык адабияттарга талдоо жүргүзүү методологиялык жактан кемчиликтерди аныктоого мүмкүндүк берди, предметтик стандарттарды кечиктирилгис модернизациялоонун зарылдыгын жана анын негизинде билим берүүнүн үстөмдүк кылган билим парадигмасынан принципиалдуу айырмаланган жаңы муундагы окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгуу жана ООЖин баалоого жаңы мамилелерди киргизүү зарылдыгын көрсөттү. ООЖин баалоонун жаңы системасы билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна шайкеш келиши керек, баалоо жол-жобосу билим берүү процессинин бардык катышуучуларына түшүнүктүү, ийкемдүү, ачык-айкын, инструменталдык, психологиялык жактан ыңгайлуу жана көп деңгээлдүү болушу керек.

2. Кыргыз башталгыч мектебинде орус тилин окутуунун методикасына ретроспективдүү талдоо жүргүзүү менен биз балдардын окууга болгон мотивациясын жогорулатуу максатында башталгыч мектепте

окутуунун активдүү жана интерактивдүү методдорун колдонуу зарылдыгы жөнүндө жыйынтыкка келдик.

3. Башталгыч класстардын окуучуларынын билим алуудагы жетишкендиктерин баалоо процессинде билим берүүнүн мазмунуна негизделген, үч ырааттуу татаал деңгээлге ээ стандартташтырылган тест тапшырмаларын колдонуу керек. Баалоо предмети окуу (түшүнүү), сүйлөө, жазуу жана угуу чөйрөсүндө күтүлүүчү натыйжалар болушу керек. Окуучулар жетишкендиктеринин деңгээлин аныктаган натыйжаны чыгаруу алгоритми так болушу керек, конкреттүү окуучунун прогрессин чагылдырышы жана өзүн-өзү баалоо жана өз ара баалоо процесстерин активдештириши керек. Биз сунуш кылган ООЖин баалоо инструментарийи заманбап тест теориясынын негизги жоболоруна таянуу менен иштелип чыккан, ага тиешелүү спецификация, тест матрицасы, тест тапшырмаларынын форматтары, компьютердик программа, ошондой эле алынган жоопторду талдоо жана чечмелөө методикасы коштолушу керек.

4. Педагогикалык эксперимент изилдөөнүн илимий гипотезасынын аныктыгын жана билим берүүнүн предметтик стандарттарынын өлчөнгөндүгү жана стандартташтырылган баалоо технологияларын колдонуу аркылуу билим берүү процессинин сапатына мониторинг жүргүзүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө теориялык жобону тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо системасын өнүктүрүүнүн актуалдуу проблемаларын изилдөө бизге төмөнкү сунуштарды берүүгө мүмкүндүк берет:

- компетенттүүлүктү калыптандырууда үзгүлтүксүздүктү камсыз кылуучу натыйжага багытталган билим берүүнүн предметтик стандарттарын өркүндөтүү;
- окутуу процессинде мугалимдерге компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды кеңири колдонуу;
- мугалимдерди даярдоонун, кайра даярдоонун жана квалификациясын жогорулатуунун билим берүү-кесиптик программаларын жаңы предметтик стандарттардын талаптарына ылайык келтирүү;
- баштапкы класстардын мугалимдерине коюлуучу квалификациялык талаптарга акыркы күтүлүүчү натыйжага багытталган билим берүүнү уюштуруунун артыкчылыгына жараша өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жана аларга тиешелүү методикалык жардам көрсөтүү системасын түзүү;
- билим берүүнү уюштуруунун заманбап талаптарына ылайык келген окуу материалдарынын тизмесин аныктоо жана билим берүүнү мамлекеттик башкаруунун борбордук органынын атынан иш жүзүндө колдонуу үчүн расмий түрдө сунуш кылуу;

- мамлекеттик деңгээлде төмөнкүлөрдү киргизүү:
  - бирдиктүү тестирилөө системасын түзүү;
  - «Педагогикалык психометрия» адистиги боюнча кадрларды даярдоо;
  - тестологиялык илимди өнүктүрүүгө багытталган чараларды көрүү.

Диссертациянын негизги мазмуну автордун төмөнкү эмгектеринде чагылдырылган:

I. Окуу программалары, окуу китептери, окуу-методикалык колдонмолор:

1. Программы по русскому языку и чтению для I-IV классов одиннадцатилетней кыргызской школы в соавторстве с Добаевым К.Д., Бишкек, КАО 2012, 2013, 2014
2. Программы по русскому языку и чтению для I-IV классов одиннадцатилетней кыргызской школы в соавторстве с Добаевым К.Д. и Булатовой В. (переработанный), Бишкек, КАО 2018, 2020.
3. Рабочая тетрадь по русскому языку для самостоятельной и домашней работы. 4 класс, в соавторстве С.А. Алмурзаевой, Ч.Т. Алиевой, – Бишкек, 2015, 2016.
4. Сборник диктантов по русскому языку для 2-4 классов. Методическое пособие для учителей школ с кыргызским языком обучения. – Бишкек, 2012, переиздание 2016.
5. Базовые требования к чтению в начальных классах. Бишкек, 2014. При финансовой поддержке USAID, 48 с.
6. Книга для чтения. Учебник для 6 класса школ с кыргызским языком обучения. В соавторстве с Н.В. Симоновой. – Бишкек: «Инсанат», 2016.
7. Рабочая тетрадь по русскому языку для самостоятельной, домашней и тестовой работы. 4 класс, переработанное издание – Бишкек, StArt, 2017.
8. Монография. Оценка образовательных достижений учащихся начальной школы. (В соавторстве с Мамытовым А.М. и др.). – Бишкек, 2018, 168 с.
9. Готовимся к международному исследованию PISA. – Методическое пособие для учителей. – Бишкек, 2019, 48.с.
10. Монография. Диагностика предметных компетентностей учащихся, обучающихся по стандартам нового поколения. (В соавторстве с Мамытовым А.М. и Ажыкуловой Н.Б.). – Бишкек, 2021, 224 с.

II. Илимий макалалар

11. Тест как измеритель уровня чтения и понимания учащихся начальных классов. // Известия КАО, № 4(28), 2013. – С.115-120.
12. Апробация новых учебников русского языка для начальных классов школ Кыргызстана, Журнал «Русский язык и литература в школах Кыргызстана» Бишкек, 2014, № 1, С. 3 – 7.
13. Оценивание достижений учащихся в формате ожидаемых результатов в логике требований образовательного стандарта нового поколения. – Известия КАО, № 3(35), 2015. – С.418-423.
14. Методика составления тестов по русскому языку и чтению (для 4 кл. общеобразовательной шк. с кырг яз. обучения). – Бишкек, Аль Салам, 2012. – 64 с.

15. Инновации в оценивании достижений учащихся начальных классов по русскому языку и чтению. Научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», 2, 2016. – С. 173-177.
16. Технология активных методов в повышении уровня достижений учащихся начальных классов по русскому языку и чтению. Научно-теоретический журнал «Вестник ВУЗов Кыргызстана», 2, 2016. – С. 167-170.
17. Новые подходы к оцениванию достижений учащихся начальных классов по русскому языку и чтению. Материалы II международного конгресса «Состояние и перспективы многоступенчатого высшего образования в условиях глобализации» 17-18 марта 2016 года, организованного в КТУ «Манас».
18. Оценивание навыков чтения и понимания прочитанного в начальной школе. – // Известия КАО № 2 (38). – Бишкек, 2016, С. 108-118.
- 19 К вопросу об оценивании достижений учащихся начальных классов по чтению и пониманию. – Научно-теоретический журнал «Известия ВУЗов Кыргызстана» (в соавторстве с Ю. Левин), 3, 2016. – С. 236-239.
20. Профессиональная компетентность учителя русского языка в формировании личности учащихся начальных классов. – Научная дискуссия: Вопросы педагогики и психологии. № 5 (50), май 2016 г., с. 159-166.
21. Некоторые вопросы формирования системы критериального оценивания в начальной школе. – Научная дискуссия: Инновации в современном мире. № 10 (53), сентябрь 2016 г., с. 103-111.
22. Теоретические основы оценивания образовательных достижений учащихся начальной школы по русскому языку и чтению. // Наука и образование сегодня. № 8 (9), – Москва, 2016, С. 28-32.
23. Оценивание читательской компетентности учащихся начальной школы. – // Вестник «ALATOO ACADEMIC STADIES», № 1, 2017. – С. 212-217.
24. Разработка инструментария по чтению и пониманию для региональной оценки крупномасштабной программы в Центральной Азии в целях оценки образовательных достижений учащихся 4 класса (КАПСА). – // Известия КАО, № 2, 2017 (в соавторстве с Ю. Левин).
25. Оценивание предметных компетентностей учащихся начальной школы. – // Вестник КГУ им. И. Арабаева, № 2, 2018. – С. 168-174.
26. Диагностика мотивационной агрессивности подростков (на примере г. Бишкек) Подросток в мегаполисе: продолженное взросление. – Сборник трудов XII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 9-11 апреля 2019 года. Электронное издание / Сост. А.А. Бочавер, М.Я. Кац . – Москва: Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики", Институт образования, 2019. – с.160-168.
27. Оценивание предметных компетентностей учащихся (на примере русского языка в начальной киргизской школе). – Шеймановские чтения // Русский язык и литература в школах Кыргызстана. № 2(321) – Бишкек, 2019. – с. 16-22.
28. Возможности обработки данных с помощью компьютерных программ (на примере анализа журнала «Известия КАО» с помощью SPSS) // Известия КАО, № 2, 2018. – С. 44-53.

29. Статистическая обработка тестовых заданий в процессе стандартизации инструментариев оценивания сформированности компетентностей учащихся. – // Известия КАО, №3 (52), 2020, С. 12-21.

30. Новые подходы к оценке учебных достижений учащихся начальных классов в Кыргызстане. // Вестник АПНК, № 1, 2020.

31. Модель оценки учебных достижений учащихся начальной школы. – // Материалы научно-практической конференции к 90-летию И. Бекбоева, январь 2020 // Известия КАО, № 2. 2020. – с. 5-14.

32. Научно-теоретические основы оценивания образовательных достижений учащихся в начальной школе на примере русского языка. Материалы VII Международной научно-практической конференции (Новосибирск, 2-4 апреля 2020 г.) – с.113-117.

33. Инструментарий оценивания предметных и ключевых компетентностей учащихся 4 класса по русскому языку в школах с кыргызским языком обучения. – // Сибирский педагогический журнал. – Новосибирск, 2020. С.111-116.

34. Формирование коммуникативной компетенции на уроках русского языка в начальной школе. // Universum: психология и образование. № 3(69), 2020, г. Москва. (в соавторстве с Озтюрк М.)

35. Оценка сформированности предметных компетентностей.// Международный научно-исследовательский журнал, № 3(93). – Екатеринбург, 2020, часть 2, март. – с. 38-44.

36. Основные этапы формирования научной мысли об оценке учебных достижений учащихся путем тестирования. Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные научные исследования в современном мире» (26-27 февраля 2020, выпуск 2(58), часть 6, Переяслав, Украина.

37. Модернизация содержания образования в школе. // Электронный журнал НАК.– 2021 (в соавторстве с Добаевым К.Д.)

38. Направления подготовки учащихся основной школы Кыргызской Республики к международным исследованиям «PISA - 2025» // Известия Кыргызской академии образования, № 1 (53) – Бишкек, 2021. – с.3-12.

39. Assessment of the formation of subject competencies of fourth graders in Russian as a non-native language. // Science journal – Slovenia/ – 2022.

40. Functional literacy of 15-year-old students of Kyrgyzstan and ways to improve it. //The scientific heritage, № 78 (2021) Budapest, Hungary. (в соавторстве с А. Мамытовым).

41. Вопросы оценки функциональной грамотности учащихся школы // Sciences of Europe (Praha, Czech Republic) No 87 (2022) Vol. 2. – с.15-21. (в соавторстве с Ажыкуловой Н.Б., Камчиевой А., Аттокуровой Ч.А., Джамбаева А.)

42. Scientific and theoretical bases of formative evaluation of educational achievements of students on the example of education of electric circuit. // Advanced Physical Research Vol.3, No.2, 2021, pp.108-112 (в соавторстве с У.Э. Мамбетакуновым)

РЕЗЮМЕ

диссертации Тагаевой Гульмиры Сарыгуловны на тему: «Теоретические основы оценки учебных достижений учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения» на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (русский язык)

Ключевые слова: оценка, отметка, оценивание, учебные достижения, учащиеся начальных классов, модель оценки, виды оценивания, типы оценивания, критериальное оценивание, диагностическое оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, стандартизированные тесты, тестирование.

Объект исследования: процесс оценивания учебных достижений учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения.

Предмет исследования: учебные достижения учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения в форме предметных и ключевых компетентностей

Цель работы: разработка и теоретическое обоснование модели оценки учебных достижений учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения и ее методическое сопровождение.

Методы исследования: изучение и анализ научной литературы по проблеме, анкетирование, интервьюирование, наблюдение, тестирование, педагогический эксперимент.

Полученные результаты и их новизна:

– впервые разработана и обоснована модель оценки учебных достижений учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения на компетентностной основе;

– уточнены сущность, содержание понятия «оценка учебных достижений учащихся начальных классов»;

– экспериментально проверена эффективность разработанной модели оценки учебных достижений учащихся начальных классов на уроке русского языка в школе с кыргызским языком обучения.

Степень использования, рекомендации по использованию, область применения: созданный стандартизированный инструментарий оценки уровня сформированности компетентностей по русскому языку учащихся начальных классов школ с кыргызским языком обучения может быть использован в школьной практике; модель оценки учебных достижений учащихся начальных классов могут использовать на уроках русского языка в школе с кыргызским, узбекским и таджикским языками обучения. Результаты и выводы исследования могут представлять интерес для преподавателей психолого-педагогических дисциплин, методистов и учителей начальных классов. Материалы исследования могут быть реализованы в средней школе учителями начальных классов, в высших и средних специальных учебных заведениях в ходе профессиональной подготовки учителей, а также в системе повышения квалификации и профессиональной переподготовки специалистов начального образования.

Тагаева Гульмира Сарыгуловнанын: «Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктерин баалоонун теориялык негиздери» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (орус тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: баа берүү, баа, баалоо, окуу жетишкендиктер, башталгыч класстын окуучулары, баалоо модели, баалоонун түрлөрү, баалоонун типтери, критериалдык баалоо, диагностикалык баалоо, формативдик баалоо, суммативдик баалоо, стандартташтырылган тесттер, тестирлөө.

Изилдөөнүн объектиси: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктерин баалоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүктөрдүн формасындагы окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктери

Изилдөөнүн максаты: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктерин баалоонун моделин иштеп чыгуу жана теориялык жактан негиздөө жана аны методикалык камсыздоо.

Изилдөөнүн методдору: көйгөй боюнча илимий адабияттарды үйрөнүү жана талдоо, анкета жүргүзүү, интервью алуу, байкоо жүргүзүү, тестирлөө, педагогикалык эксперимент.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы:

– биринчи ирэт компетенттүүлүккө негизделген окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктерин баалоонун модели иштелип чыгып, теориялык жактан негизделди;

– «башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо» түшүнүгүнүн маңызы жана мазмуну такталды;

– башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили сабагында окуу жетишкендиктерин баалоонун моделинин натыйжалуулугу эксперименталдык текшерүүдөн өттү.

Колдонуунун даражасы, колдонуу боюнча сунуштар, колдонуу тармагы: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тили боюнча компетенттүүлүктөрүн баалоонун иштелип чыккан стандартташтырылган инструментарийлери мектеп практикасында колдонулса болот; башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун модели окутуу кыргыз, өзбек, тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептерде орус тили сабагында колдонууга мүмкүн. Изилдөөнүн жыйынтыктары психология-педагогика адистиктерде сабак берген окутуучуларды, методисттерди жана баашталгыч мектептин мугалимдерин кызыктырат. Изилдөөнүн материалдарын мектепте окутууда, ЖОЖдордо мугалимдерди даярдоодо жана мугалимдердин билимин жогорулатуу жана кайра даярдоо курстарында колдонууга болот.

SUMMARY

Tagaeva Gulmira Sarygulovna's dissertation on the topic: "Theoretical foundations for assessing the educational achievements of primary school students in a Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction" for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the specialt 13.00. 02 - theory and methodology of training and education (Russian language)

Key words: assessment, grading, assessment, academic achievements, primary school students, assessment model, types of assessment, types of assessment, criteria-based assessment, formative assessment, standardized tests, testing.

Object of study: the process of assessing the educational achievements of primary school students in a Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction.

Subject of research: educational achievements of primary school students in a Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction in the form of subject and key competencies

Purpose of work: development and theoretical justification of a model for assessing the educational achievements of primary school students in a Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction and its methodological support.

The results obtained and their novelty:

- For the first time, a model was developed and justified for assessing the educational achievements of primary school students in a Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction on a competency basis;

- clarified the nature, content of the concept of "assessment of educational achievements of primary school students";

- experimentally verified the effectiveness of the developed model for assessing the educational achievements of primary school students in the Russian language lesson in a school with the Kyrgyz language of instruction.

Degree of use, recommendations for use, scope: the created standardized toolkit for assessing the level of competence formation in Russian of primary school students with Kyrgyz language of instruction can be used in school practice; A model for assessing the educational achievements of primary school students can be used in Russian language lessons at a school with Kyrgyz, Uzbek and Tajik languages of instruction. The results and conclusions of the study may be of interest to teachers of psychological and pedagogical disciplines, methodologists and primary school teachers. The research materials can be implemented in secondary school by primary school teachers, in higher and secondary specialized educational institutions during the training of teachers, as well as in the system of advanced training and retraining of primary education specialists.